

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

SERIE NOUĂ
NR. XXII, 2026

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Colegiul de redacție

Dr. **STEFAN ALEXANDROV** (National Institute of Archaeology and Museum, Sofia), Dr. **SANDA BALESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France), Dr. **CONSTANTIN BĂJENARU** (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), Dr. **RADU BĂJENARU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **LUMINIȚA BEJENARU** (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române – Filiala Iași), Prof. Dr. **CLIVE BONSALL** (University of Edinburgh, U.K.), Prof. Dr. **NIKOLAUS BOROFFKA** (Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung, Berlin, Germany), Dr. **PIERRE DUPONT** (Université de Lyon, CNRS, France), Dr. **UWE FIEDLER** (Berlin, Germany), Dr. **RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **DOMINIC MOREAU** (Université de Lille, Centre de recherche HALMA-UMR 8164, France), Dr. **CORIOLAN OPREANU** (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca), Prof. Dr. **ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), Dr. **ALEXANDER RUBEL** (Institutul de Arheologie, Iași), Dr. **VIORICA RUSU-BOLINDEȚ** (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), Dr. **ANGELA SIMALCSIK** (Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române – Filiala Iași), Academician **VICTOR SPINEI** (Institutul de Arheologie, Iași), Prof. Dr. **ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), Prof. Dr. **ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France)

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESCU – redactor-șef
ADRIAN IONIȚĂ – redactor-șef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, MIRCEA DABÎCA, ADRIAN DOBOȘ, RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, ANDREI MĂGUREANU, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, TALIDA RADU, DANIEL SPĂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

DANA COSTIN, SILVIU ILIUȚĂ – secretari de redacție

OFELIA COȘMAN, SILVIU ILIUȚĂ – prelucrare ilustrație și tehnoredactare
PIERRE DUPONT (limba franceză), **ROXANA DOBRESCU** (limba franceză), **DANA COSTIN** (limba engleză), **CLIVE BONSALL** (limba engleză), **ADINA BORONEANȚ** (limba engleză) – consultanți limbi străine
ROMEO CÎRJAN – design copertă, **SILVIU ILIUȚĂ** – execuție copertă

www.mcajournal.ro

Orice corespondență se va trimite Comitetului de redacție pe adresa: Str. Henri Coandă nr. 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62 și iab.redactie@gmail.ro.

**Toate lucrările publicate în revista *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt recenzate de specialiști în domeniu.
(peer-reviewed journal)**

**Revista *Materiale și Cercetări Arheologice* este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Index Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Redactori Editura Academiei Române: **ADRIANA DUMINICĂ, ADRIAN MIRCEA DOBRE**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro, periodice@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

S.C.MANPRESS DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, România, tel./fax: 4021-314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

DEREX COM S.R.L., e-mail: derec_com@yahoo.com.

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

PREISTORIE / PRÉHISTOIRE / PREHISTORY

Alexandru CIORNEI	
Three in one: the Prut flint.....	7
Hatice ERGÜNER, Murat KARAKOÇ	
A study of the pottery assemblage from Düden Höyük, Karaman province, Türkiye.....	35
Monica MĂRGĂRIT	
Osseous projectile points at the Gumelnița tell settlement from Căscioarele – <i>Ostrovel</i> (Romania)	53
Meda TODERAȘ, Monica MĂRGĂRIT	
De la materie primă la obiect finit: economia și tehnologia materiilor dure animale în locuința W37 din așezarea gumelnițeană de la Pietrele	73
From raw material to finished object: economy and technology of osseous materials in house W37 from the Gumelnița settlement at Pietrele	
Vasile OPRÎȘ, Mihai CONSTANTINESCU, Theodor IGNAT, Adrian BĂLĂȘESCU, Sorin AILINCĂI, Vlad-Ioan BÎNDEA, Adelina DARIE, Elena GAVRILĂ, Dan PÎRVULESCU, Monica MĂRGĂRIT, David BACIU, Valentin RADU, Mihaela GOLEA, Cristina COVĂTARU, Cornelis STAL, Adrian ȘERBĂNESCU, Cristian ROTH, Bogdan MANEA, Mădălina VOICU, Mihai-Ștefan FLOREA, Monica DRĂGHICI, Camelia DINU, Alfred VESPREMEANU-STROE, Luminița PREOTEASA, Laurențiu ȚUȚUIANU, Adrian-Florin VASILE, George GROSU, Adrian CÎRJAN, Oana GÂZA, Mirela MIHON, Maria ILIE, Cristian MĂNĂILESCU	
New investigations at Glina Tell: 2025 fieldwork results and preliminary insights into material and environmental evidence.....	87
Stefan ALEXANDROV, Rositsa MANOVA, Aneliya PETRINA, Stela ATANASSOVA-VLADIMIROVA, Nadezhda ATANASSOVA, Tomasz OBERC, Michał PODSIADŁO, Piotr WŁODARCZAK	
Cinnabar use in the Early Bronze Age mortuary practices of the Northern Balkans.....	169
Talida RADU	
Vasele de tip <i>pyraunos</i> din epoca bronzului de pe teritoriul României.....	199
Bronze Age <i>pyraunos</i> -type vessels from Romania	
Petar MINKOV	
What's under the lid: a contribution to the study of some details of the Vălchitrăn, Cherven Bryag and Călărași treasures (102 years later).....	219
Cristian Eduard ȘTEFAN, Dragoș-Alexandru MIREA	
Notă asupra unor piese de metal preistorice din nord-vestul Munteniei	227
Remarks on some prehistoric metal artefacts from northwestern Muntenia	

PERIOADA GRECO-ROMANĂ / PÉRIODE GRECO-ROMAINE / GRECO-ROMAN PERIOD

Pierre DUPONT, Alexandre BARALIS, Alexey GOTSEV, Emil NANKOV, Vyara PETROVA, Tsvetelina SLAVKOVA	
Note on the common wares from "Pistiros"	241
Daniel SPÂNU	
Fibule care (ne) privesc. Conectivități supraregionale din perspectiva fibulelor cu ochi (<i>Augenfibeln</i>) din România	253
Fibulae that look (back) at us. Supraregional connectivity from the perspective of the eye fibulae (<i>Augenfibeln</i>) in Romania	

Ergün LAFLI	
Four Roman lamps with gladiatorial themes from Kocaeli (north-western Turkey).....	267
Murat DURUKAN	
The supply system and the LR1 amphorae in Late Antiquity: a historical and archaeological analysis of the Eastern Mediterranean through the Olba model	275
Yavuz YEĞİN, Kasım OYARÇIN, Muzaffer YILMAZ	
Coins of a monumental structure identified as a temple-plan tomb at Olba.....	285
Safiye AYDIN	
Preliminary assessments of a new collection of Late Roman ware found at the theatre in the city of Prusias ad Hypium.....	299
Akın TEMÜR	
Preliminary considerations on the Roman Baths in Sebastopolis	311
Melih ARSLAN, Burçak DELİKAN	
Roman imperial octagonal gems: analyses and interpretations	331
Melih ARSLAN, Burçak DELİKAN	
Gemstones depicting Hermes from Asia Minor in the Roman imperial period	353

PERIOADA MEDIEVALĂ / PÉRIODE MÉDIÉVALE / MEDIEVAL PERIOD

Alin FRÎNCULEASA, Eduard Andrei GHINEA, Octav NEGREA, Emil GRIGORESCU	
Contribuții arheologice privind perioada timpurie a epocii medievale în nordul Munteniei. O evaluare preliminară a locuirii de tip Ipotești-Cândești din situl de la Urlați (Prahova).....	375
Archaeological contributions to the Early Medieval period in northern Muntenia: a preliminary assessment of the Ipotești-Cândești - type settlement at Urlați (Prahova)	
Ioana MANEA	
Maximum entropy modelling for predictive archaeology: mapping 8 th – 11 th century settlements in Ilfov County	417
Réka FÜLÖP	
Beyond cultural groups. Rethinking Horedt's cultural grouping system in Early Medieval Transylvania	427
Erwin GÁLL, Zsuzsana KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA	
<i>Sfârșitul tipo-cronologiei?</i> Problema datării mormântului 113 cu depunere de resturi de cal de la Vălcani – <i>Vamă</i>	447
<i>The end of typo-chronology?</i> The dating problem of grave 113 with horse remains from Vălcani – <i>Vamă</i>	
Alexandru MORINTZ, Franceska ȘTIRBU, Ștefania MEȘTERIUC, Irina HUICĂ	
Un mormânt medieval cu inel sigilar și vas de sticlă descoperit la Bufta – <i>La Cârână/Mănești</i>	463
A Medieval grave with a signet ring and glass vessel from Bufta – <i>La Cârână/Mănești</i>	

SECOLELE XVIII – XX / XVIIIe – XXe SIÈCLES / XVIIIth – XXth CENTURIES

Adrian IONIȚĂ	
Cercetări arheologice la „Ansamblul fostului conac Lecca Micșunești” (sat Micșuneștii Mari, com. Nuci, jud. Ilfov)	495
Archaeological investigations at the “Former Lecca Micșunești Manor” (Micșuneștii Mari village, Nuci commune, Ilfov County)	
Corina Anca SIMION, Daniela CRISTEA-STAN, Elena Alexandra ISPAS, Maria Loredana MARIN, Alexandru Răzvan PETRE, Oana GÂZA, Maria Valentina LUCA-ILIE, Cristian MĂNĂILESCU	
Cercetări arheometrice la „Ansamblul fostului conac Lecca Micșunești” (sat Micșuneștii Mari, com. Nuci, jud. Ilfov)	523
Archaeometric investigations at the “Former Lecca Micșunești Manor” (Micșuneștii Mari village, Nuci commune, Ilfov County)	
Radu-Alexandru DRAGOMAN, Sorin OANȚĂ-MARGHITU	
O arheologie a patru noi martiri ai Bisericii Romano-Catolice din România și ai Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice.....	539
An archaeology of four new martyrs of the Roman Catholic Church in Romania and of the Romanian Church United with Rome, Greek-Catholic	

SĂPĂTURI PREVENTIVE / FOUILLES PRÉVENTIVES / PREVENTIVE EXCAVATIONS

Silviu ENE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, Dorel MICLE	
Cercetări arheologice preventive în situl de la Moșnița Nouă – <i>Hotarul satului</i> (2018)	563
Preventive archaeological investigations at the Moșnița Nouă – <i>Hotarul Satului</i> (2018)	
Mircea NEGRU, Silviu ENE, Elena GAVRILĂ	
Cercetări arheologice la București, Militari – <i>Câmpul Boja</i> . Campania 2015	595
Archaeological investigations at Bucharest, Militari – <i>Câmpul Boja</i> . The 2015 campaign	
Silviu ENE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, Dorel MICLE	
Cercetări arheologice preventive în satul Macedonia, orașul Ciacova, punctul Biserica „Sfânta Cuvioasa Parascheva” (campania 2020)	623
Preventive archaeological investigations in Macedonia village, Ciacova, at the „Sfânta Cuvioasa Parascheva” Church (2020 campaign)	
Silviu ILIUȚĂ, Silviu ENE, Alin DIACONU, Dorel MICLE	
Cercetări arheologice preventive în Ciacova, punctul <i>Atelier bronz</i> (2018)	639
Preventive archaeological investigations at the Ciacova – <i>Atelier Bronz</i> (2018)	
Abrevieri / Abréviations / Abbreviations	655

FIBULE CARE (NE) PRIVESC

CONECTIVITĂȚI SUPRAREGIONALE DIN PERSPECTIVA FIBULELOR CU OCHI (AUGENFIBELN) DIN ROMÂNIA

Daniel SPÂNU

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, România; e-mail: hazdrik@yahoo.com

Keywords: Eye fibulae (Augenfibeln), Early Roman period, Romania, supraregional connectivities, research history

Abstract: At the current stage of the research, nine fibulae have been identified on the current territory of Romania that can be classified in the third series of Oscar Almgren's classification (eye-fibulae). These fibulae illustrate four distinct types (Almgren 45, 52, 53 and 57–59) and come from five different sites (Appendix 1). The fibula from Zalău (Fig. 1/9) belongs to an early type (Almgren 45) and can be framed in the B1 phase of the Roman Period. All other eye fibulae (Fig. 1/1–8) belong to types specific to the B1b and B2a phases of the Roman Period. Except for the fibula from Zalău, which comes from the intra-Carpathian region, the others have been discovered inside or in the immediate vicinity of extra-Carpathian settlements that were inhabited before the foundation of the Roman province of Dacia. Three specimens (of different types) were discovered in Ocnița and other three in Poiana. From each other site comes only one eye-fibula. So far, eye fibulae have not been discovered in contexts of the Province of Dacia. Most likely, the founding of this province represents a terminus ante quem for the production and use of eye fibulae in southeastern Europe.

The distribution of late types of eye fibulae in Moesia (Fig. 3) can be correlated with the expansion of Roman military control along the lower Danube east of Oescus after 46 AD. This raises the question of whether the presence of several eye-fibulae at Ocnița and Poiana (Fig. 3/15–16) can be correlated with the movements of some Roman military detachments to Buridava and Piroboridava (Huntis pridianum). This tempting hypothesis is difficult to prove. The chronological framing of the eye-fibulae from Poiana and Ocnița does not contradict this hypothesis. The Roman cultural influence in these two north-Danubian centres can be convincingly supported archaeologically. The absence of eye-fibulae in Transylvania and, in particular, in the monumental centers of the Orăștie Mountains is significant. In fact, fibulae from the Early Roman Period are relatively rare in this region. It is likely that the Dacian power structure in south-western Transylvania was no longer able to connect to the supra-regional exchange networks of the second half of the first century AD. The Roman authorities were able to exercise firm control over the distribution of provincial goods. The hypothesis of an economic “war” prior to the Dacian-Roman Wars should not be neglected.

It should be noted that the eye-fibulae from Poiana have different origins. Two of the specimens (those of Almgren 53 type, Fig. 1/5–6) come from provincial workshops (probably from Moesia). The Almgren 57–59 specimen (sample of Oscar Almgren's “Prussian” sub-series, Fig. 1/7) is possibly a product of the Wielbark or Dollkeim – Kovrovo groups. This specimen could have reached Poiana along the same routes, almost two centuries later, would be followed by the founders of the Sântana de Mureș – Chernyakhov culture (peregrinatio gothica). Thus, the Poiana center reveals itself to us as a crossroads of contacts between “north” and “south”. Here the products of the two eye-fibulae manufacturing chains met: the “Classical” chain of the limes provinces and the “Prussian” (Gothic) chain of the Baltic regions. This aspect suggestively reflects the connection of the Poiana centre to the trans-continental networks for the distribution of prestigious goods at the end of the first century AD.

Cuvinte-cheie: Fibule cu ochi (Augenfibeln), epoca imperială timpurie, România, conectivități supraregionale, istoricul cercetării

Rezumat: În stadiul actual al cercetării, nouă fibule cu ochi au fost identificate pe teritoriul actual al României și pot fi clasificate în seria a III-a a clasificării lui Oscar Almgren. Exemplarele din România ilustrează patru tipuri distincte (Almgren 45, 52, 53 și 57–59) și provin din cinci situri diferite (Anexa 1). Fibula din Zalău (Fig. 1/9) aparține unui tip timpuriu (Almgren 45) și poate fi încadrată în faza B1 a epocii romane imperiale. Toate celelalte fibule cu ochi (Fig. 1/1–8) aparțin tipurilor specifice fazelor B1b și B2a ale epocii imperiale. Cu excepția exemplarului de la Zalău, descoperit în regiunea intracarpatică, celelalte fibule au fost descoperite în interiorul sau imediat în apropierea așezărilor extracarpătice locuite înaintea întemeierii provinciei Dacia. Câte trei exemplare au fost descoperite la Ocnița și Poiana. La Brad și la Răcățiu a fost descoperită câte o singură fibulă cu ochi. Până acum, fibulele cu ochi nu au fost descoperite în contextele provinciei romane Dacia. Cel mai probabil, fondarea acestei provincii reprezintă un terminus ante quem pentru producerea și utilizarea fibulelor cu ochi în sud-estul Europei.

Distribuția tipurilor târzii ale fibulelor cu ochi în centre din Moesia (Fig. 3) poate fi corelată cu extinderea controlului militar roman de-a lungul Dunării Inferioare la est de Oescus după anul 46 p. Chr. Ne putem întreba dacă prezența mai multor fibule cu ochi la Ocnița și Poiana (Fig. 3/15–16) poate fi corelată cu deplasarea unor detașamente militare romane la Buridava și Piroboridava (Huntis pridianum). Această ipoteză tentantă este greu de demonstrat. Încadrarea cronologică a fibulelor cu ochi de la Poiana și Ocnița nu contrazice însă această ipoteză. Influența culturală romană în centrele de la nord de Dunăre poate fi susținută convingător din punct de vedere arheologic. Absența fibulelor cu ochi în Transilvania și, în special, în centrele monumentale ale Munților Orăștie este semnificativă. De fapt, fibulele romane timpurii sunt relativ rare în această regiune. Probabil că structura de putere dacică din sud-vestul Transilvaniei nu s-a mai putut conecta la rețelele supra-regionale de schimb din a doua jumătate a secolului I p. Chr. Autoritățile romane puteau exercita un control ferm asupra distribuției bunurilor provinciale dincolo de limes. Ipoteza unui „război” economic anterior Războaielor Daco-Romane nu trebuie neglijată.

Trebuie remarcată originea diferită a fibulelor cu ochi de la Poiana. Două dintre exemplare (cele de tip Almgren 53, Fig. 1/5–6) provin din ateliere provinciale (probabil din Moesia). Exemplarul de tip Almgren 57–59 (mostră a sub-seriei „prusace” din clasificarea lui Oscar Almgren, Fig. 1/7) a fost produs probabil în aria culturilor Wielbark sau Dollkeim – Kovrovo și a putut ajunge la Poiana pe acele itinerarii care, aproape două secole mai târziu, aveau să fie urmate de întemeietorii culturii Sântana de Mureș – Chernyakhov (peregrinatio gothica). Astfel, centrul Poiana ni se dezvăluie ca o răscruce a contactelor între „nord” și „sud”. Aici s-au întâlnit produsele celor două filiere de manufacturare a fibulelor cu ochi: filiera „clasică” a provinciilor de pe limes și filiera „prusacă” (gotică) a regiunilor baltice. Acest aspect reflectă racordarea centrului de la Poiana la rețelele supraregionale de distribuție a bunurilor de prestigiu de la sfârșitul secolului I p. Chr.

DEZBATERI ÎNDELUNGATE ÎN CERCETAREA INTERNAȚIONALĂ

Fibulele pot ridica vocea (*fibulae clamabunt*)¹, fibulele povestesc (*fibulae loquuntur*)², dar se întâmplă că fibulele ne mai și privesc. Și aceasta, în ambele înțelesuri pe care le îngăduie limba română: *fibulae ut res studiorum* (fibulele ca obiect de studiu), dar și *fibulae nos spectant* (fibule care ne observă), pentru că unele exemplare pot să aibă... ochi.

Termenul *Augenfibeln* („fibule cu ochi”) a fost introdus în literatura de specialitate de limbă germană de către Richard Hausmann în anul 1896³. Denumirea a fost inspirată de ornamentele circulare perforate sau poansonate de pe corpul unor fibule de epocă imperială timpurie identificate inițial în Estonia. Arcul și piciorul acestor fibule au forma unei benzi, iar portagrafa prelungă este sau nu ajurată. Resortul se poate dezvolta în continuarea arcului (fibula este realizată dintr-un singur element din metal; germ. *eingliederig*) sau poate fi realizat separat (fibula se compune din două elemente din metal; germ. *zweigliederig*). Coarda resortului este sprijinită de un cârlig. Exemplarele lipsite de cârlig sunt rare. Cele mai multe fibule cu ochi au fost realizate din bronz; puține sunt exemplarele din argint⁴ sau din fier.

În celebra sa clasificare, Oscar Almgren a inclus fibulele cu ochi în seria a III-a care reunește o (sub-)serie principală (*die Hauptserie*, figurile/tipurile 45–53)⁵ și două (sub-)serii secundare: „livono-estoniană” (*die livländisch-estländische Nebenserie*, figurile/tipurile 55–56) și „prusacă” (*die preußische Nebenserie*, figurile/tipurile 57–63)⁶. Cercetările ulterioare au relevat diversitatea tehnologică, morfologică și ornamentală a fibulelor „cu ochi” și au aprofundat cronologia diferitelor tipuri sau variante⁷.

Principalul criteriu de clasificare a tipurilor din seria a III-a a fost modul de redare a ochilor: perforații deschise lateral, situate la marginea bazei plăcii arcului (tipul Almgren 45), perforații închise situate în interiorul bazei plăcii arcului (tipurile Almgren 46–47), perechi de cercuri concentrice poansonate, uneori plasate în mici alveole (tipurile

Almgren 48–52)⁸. Unul dintre paradoxurile taxonomice ale fibulelor cu ochi a fost determinarea unei categorii de exemplare „lipsite de ochi” (germ. *mit verschwundenen Augen, Augenfibeln ohne Augen, Augenlose Augenfibeln*)⁹. Fibulele „fără ochi” ale sub-seriei principale corespund tipului Almgren 53¹⁰.

Determinarea surselor de inspirație pentru morfologia fibulelor cu ochi din seria principală este problematică¹¹. Susceptibile predecesoare ale fibulelor cu ochi (denumite impropriu „prototipuri”) au fost considerate tipurile Almgren 18, 21–22¹² și, în special, Almgren 44¹³. Analogiile strânse dintre tipurile Almgren 44 și Almgren 45/46 (formele timpurii ale sub-seriei clasice/principale) i-au determinat pe unii autori să le omologheze pe cele dintâi ca fibule cu ochi¹⁴. În orice caz, tipul Almgren 44 se distinge ca formă intermediară între fibulele sinuoase (germ. *geschweifte Fibeln*)¹⁵ și fibulele cu ochi timpurii¹⁶. Tranziția de la exemplarele cu arcul îngust (Walther-Schierl – varianta I / Almgren 44a) dateate în faza B1a la exemplarele cu arcul lat (Walther-Schierl – varianta II / Almgren 44b), dateate atât în faza B1a, cât și în faza B1b, pare să fi stimulat apariția fibulelor cu ochi „vest-germanice” (Almgren 47). Cele mai târzii fibule Almgren 44 (Walther-Schierl – varianta III, germ. *Fibeln mit tradierter sichelförmiger Zier* – fibule cu ornamente reliefate în formă de seceră) sunt specifice fazei B1b, când se datează și majoritatea fibulelor cu ochi clasice timpurii¹⁷. Cu alte cuvinte, cele două tradiții morfologice s-au putut influența reciproc.

Dinamica spectaculoasă a producției și răspândirii fibulelor cu ochi a fost analizată aprofundat de Erhard Cosack și de Emilie Riha la sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut și a fost nuanțată de contribuții ulterioare. Prototipurile fibulelor cu ochi (în particular tipul Almgren 44) și forma clasică cea mai timpurie (Almgren 45) au fost concepute în Germania centrală la începutul epocii imperiale timpurii (faza B1a)¹⁸. Modelul a fost preluat curând de atelierele din provinciile *limes*-ului renan și de la Dunărea superioară și mijlocie, unde repertoriul formal și ornamental a fost diversificat prin tehnici elaborate. În acest context au fost manufacturate formele Almgren 45–50

¹ Spănu 2021.

² Iarmulschi, Munteanu 2025.

³ Hausmann 1896, p. 22–24, acceptat de Almgren 1897 (lucrare de doctorat susținută la Upsala), Kiekebusch 1908, Schwantes 1924 ș.a.; cf. Almgren 1923, p. 21–22, p. 247. Diferite versiuni ale istoricului cercetării pot fi regăsite la Peškař 1972, p. 70–71; Cosack 1979, p. 59; Kunow 1998b; Schuster 2006, p. 21–27; Walther, Schierl 2018, p. 92–93.

⁴ Cosack 1979, p. 64; Droberjar 2023, p. 131–133.

⁵ Almgren 1923, p. 23–28.

⁶ Almgren 1923, p. 28–33; cf. Kunow 1998b, p. 94; Völling 2005, p. 80. Trebuie semnalat tabelul de concordanță dintre diferitele clasificări, propus de Schuster 2006, p. 26, tab. 2.

⁷ Kunow 1998b, p. 95–104; distincții morfologice semnificative au efectuat: Schwantes 1924; Jamka 1964; Ambroz 1966, p. 35; Peškař 1972, p. 70–74; Ettlinger 1973, p. 68–69; Cosack 1979, p. 58–65; Riha 1979, p. 68–70; Pfeiffer-Frobnert 1998; Mączyńska 2004; Völling 2005; Chylińska-Frühboes 2017; Walther, Schierl 2018, p. 94–99; Droberjar 2023, p. 132–133.

⁸ Almgren 1923, p. 23–25; Riha 1979, p. 68; Riha 1994, p. 65–67.

⁹ Almgren 1923, p. 21; Jamka 1964, p. 27 și p. 102 (*zamkniętymi oczkami / with closed eyes*, spre deosebire de *otwartymi oczkami / with open eyes*); cf. Bechert 1973, p. 17; Boelicke 2002, p. 62; Völling 2005, p. 76 ș.a.

¹⁰ Almgren 1923, p. 23; Riha 1979, p. 68; Riha 1994, p. 65–67.

¹¹ Cosack 1979, p. 59, cu literatura anterioară.

¹² Peškař 1972, p. 71; Riha 1979, p. 68–71; Walther, Schierl 2018, p. 93–94.

¹³ Almgren 1923, p. 22–23; Jamka 1964, p. 30–35; Eggers 1973, p. 480; Cosack 1979, p. 61–62; Kunow 1998a, p. 89; Popa 2004, p. 492; Schuster 2006, p. 21 ș.a.

¹⁴ Walther, Schierl 2018, p. 91; Droberjar 2023, p. 131–132 ș.a. Cf. Kunow 1998a.

¹⁵ O sinteză la Spănu 2025.

¹⁶ Walther, Schierl 2018, p. 94.

¹⁷ Walther, Schierl 2018, p. 100–101.

¹⁸ Cosack 1979, p. 61–62; Riha 1979, p. 68; cf. Godłowski 1994, p. 481; Walther, Schierl 2018, p. 99–101.

(mai timpurii / B1a / Augustus–Tiberius)¹⁹, dar și formele Almgren 51–53 (mai târzii / B1b / Claudius–Nero)²⁰. Relativ puține exemplare ale acestei serii au mai fost folosite în timpul domniilor lui Vespasian, Domitian sau Traian, respectiv la sfârșitul fazei B1 (B1c) și în faza B2a²¹. Meșterii formați în Imperiu s-au deplasat și au activat și în *barbaricum*. Rezultatul activității lor îl reprezintă replicile bohemice ale tipurilor Almgren 45–50²². Ipoteza activității unor meșteri provinciali în *barbaricum* este susținută de unele informații literare (Tacitus, *Annales* II. 62), dar și de observații nuanțate asupra tehnicilor de execuție și ornamentare a fibulelor bohemice. În orice caz, fibulele meșterilor provinciali au fost imitate dincolo de *limes*.

Din regiunile învecinate *limes*-ului, în special din Bohemia, formele clasice târzii ale fibulelor cu ochi (respectiv formele Almgren 52–53) au fost distribuite în Europa central-estică, în special de-a lungul „Drumului Ambrei”, până în regiunile baltice, unde au servit ca modele pentru sub-seriile „prusacă” (Almgren 57–61 / Riha 2.3.4.) și „livono-estoniană” (Almgren 55–56). Adoptarea modelului central-european în regiunile baltice a coincis cu o „migrare” a „ochilor” de la baza arcului pe placa piciorului și, uneori, cu o multiplicare a perechilor de ornamente circulare²³. Formele prusace timpurii (Almgren 57–59) au fost manufacturate în perioada în care, în Europa centrală, seria clasică a fibulelor cu ochi era treptat abandonată (faza B2a)²⁴. Formele prusace târzii (Almgren 60–61) indică o perpetuare a modelului fibulelor cu ochi și în faza B2b și chiar în fazele B2–C1 și C1a (în cazul tipului Almgren 61)²⁵. Tot în fazele B2a și B2b pot fi date și variantele regionale Almgren 62–63 ale sub-seriei „prusace”²⁶. La rândul lor, formele Almgren 55–56 din Letonia și Estonia au cunoscut o folosire îndelungată, prelungită de-a lungul întregii faze B2, până după mijlocul secolului al II-lea p. Chr.²⁷ De altfel, evoluția de la forme timpurii la forme târzii a fost întrevăzută încă de la începutul secolului XX²⁸.

Începând cu anii '70 ai secolului trecut, descoperirile cu fibule „prusace” au fost circumscrise noțiunii de Cultură Wielbark, atribuită goșilor timpurii²⁹, dar și unor culturi din

regiunile învecinate, precum Dollkeim–Kovrovo în Peninsula Kaliningrad (Samland / Sambia)³⁰ sau Bogaczewo în regiunea lacurilor Masoviei³¹. Producția formelor „prusace” a fost intensivă și unele exemplare au fost distribuite dincolo de regiunile baltice, în culturile Przeworsk și Zarubincy, în Europa Centrală și chiar în provinciile de *limes*, de exemplu la Appiaria în Moesia³². Astfel, se poate considera că modelele inițiale („clasice”) și derivatele lor ulterioare („prusace”) au traversat continentul „în lung și în lat” și au fost distribuite prin intermediul unor rețele, pe cât de complexe, tot pe atât de spectaculoase. Răspândirea diferitelor tipuri de fibule cu ochi nu oglindește doar relația unilaterală Imperiu – *barbaricum*, ci și relații inverse *barbaricum* – Imperiu.

Indiferent cât de complicat ar putea să pară acest scenariu, un fapt este cert: familia tipologică a fibulelor cu ochi este produsul unor relații intense și dinamice între manufacturi din *Germania megale*³³ și din provinciile romane³⁴. Această dinamică a generat o diversitate semnificativă de forme, dar și decalaje cronologice în producerea și uzul diferitelor tipuri de fibule cu ochi.

Diferitele forme de fibule „cu ochi” s-au răspândit și dincolo de regiunile dominate de centrele producătoare, până în Europa nordică³⁵ și de est³⁶. Până în ultimul deceniu al secolului XX, în cercetarea internațională a fibulelor cu ochi, Bulgaria, România și regiunile nord-pontice păreau pete albe, aparent lipsite de descoperiri³⁷. Publicații recente impun revizuirea acestei imagini. Dacă în contextele „sarmatice” nord-pontice, Kirsten Hellström nu a identificat nicio fibulă cu ochi³⁸, în grupele învecinate stepei, respectiv în cultura Zarubincy (faza târzie) și în cea Maiotică, Viktor Kropotov a repertoriat mai multe exemplare³⁹. În zona de influență greco-romană (Crimea, gurile Donului, Odessa) se regăsesc tipuri târzii ale sub-seriei principale a fibulelor cu ochi (Almgren 52–53). În cultura Zarubincy predomină exemplarele „prusace” (tipurile Almgren 59–61)⁴⁰.

Răspândirea fibulelor cu ochi la Dunărea Inferioară relevă două aspecte semnificative. Pe de o parte, trebuie remarcate concentrările de descoperiri cu fibule cu ochi din Moesia⁴¹. Gruparea de descoperiri din nord-vestul Bulgariei

¹⁹ Cf. Godłowski 1994, p. 481; Kunow 1998b, p. 107, 110, nota 26.

²⁰ Cf. Ettlinger 1973, p. 68; Riha 1979, p. 68; Riha 1994, p. 66; Godłowski 1994, p. 481.

²¹ Almgren 1897, p. 27; Böhme 1972, p. 11; Ettlinger 1973, p. 69; Riha 1979, p. 68–69; Godłowski 1994, p. 481; Kunow 1998b, p. 104–106; Petković 2018, p. 67 ș.a.

²² Cosack 1979, p. 61–62; Mączyńska 2004, p. 213. Răspândirea fibulelor Almgren 45–46 a fost interpretată ca expresie a relațiilor politice dintre Imperiu și *barbaricum* (e.g. Steidl 2013, p. 167–168). Walther, Schierl 2018, p. 102–108 percep fibulele „cu ochi” ca indicator al procesului de aculturație.

²³ Almgren 1923, p. 30.

²⁴ Chylińska-Frühboes 2017, p. 47–50 (cu literatura anterioară); cf. Jamka 1964, p. 60–75; Peškař 1972, p. 73; Kropotov 2010, p. 330.

²⁵ Godłowski 1994, p. 481; Pfeiffer-Frobnert 1998, p. 130–132; Chylińska-Frühboes 2017, p. 50–58; Mączyńska 2004, p. 213.

²⁶ Chylińska-Frühboes 2017, p. 57–58.

²⁷ Nowakowski 1998, p. 122.

²⁸ Kiebusch 1908; cf. Schuster 2006, p. 26–27.

²⁹ Wołagiewicz 1977; Wolfram 1979.

³⁰ Chylińska-Frühboes 2017; cf. Nowakowski 1996; Mączyńska 2004, p. 214, p. 224–231, Beilage 3.

³¹ Mączyńska 2004, p. 213 (cu literatura).

³² Haralambieva 2002a, p. 38–39, nr. 14–15. Cf. Riha 1979, 70; Riha 1994, p. 67; Mączyńska 2004, p. 214.

³³ Steidl 2013, p. 166–167, fig. 9. Noțiunile de *Germania megale/magna* sau *libera* au fost dezbătute critic de Alföldy 1997 și Steinacher 2022, p. 293; cf. Urban 1989.

³⁴ Tejral 2009, p. 173–175; Steidl 2013, p. 167–168.

³⁵ Kunow 1998b (cu literatura anterioară); Andrzejowski 2020, p. 12–13, fig. 4.

³⁶ Ambroz 1966, p. 35, grupa 9, pl. 6/16, 20 și 21; Kropotov 2010, p. 328–330, fig. 96/4; Beljavec 2016.

³⁷ Kunow 1998b, p. 94, fig. 1.

³⁸ Hellström 2018.

³⁹ Kropotov 2010, p. 331 („forma 3”); cf. Hellström 2018, p. 16.

⁴⁰ Kropotov 2010, p. 331; cf. Mączyńska 2004, p. 214.

⁴¹ Pentru Bulgaria: Haralambieva 2002a, p. 36–41, fig. 1, pl. I–II; Genceva 2004, p. 124, pl. 29/3–5; Haralambieva 2014, p. 181, p. 200–201,

ar putea indica activitatea unui posibil atelier la Ratiaria. Existența altui atelier a fost propusă la Ryahovo (*Appiaria*)⁴². Acest atelier a putut funcționa numai după extinderea Moesiei către est (după anul 46 p. Chr.), cel mai probabil în timpul domniei lui Vespasian⁴³. Pe de altă parte, trebuie remarcată absența fibulelor „cu ochi” în Transilvania. Asupra acestui aspect voi reveni în cele ce urmează.

DEZBATERILE PASAGERE DIN CERCETAREA ROMÂNEASCĂ

Vreme îndelungată, interesul cercetării românești pentru clasificarea și dezbaterile fibulelor romane a fost cât se poate de estompat. De exemplu, în discursul lui Ioan Glodariu din anii '70 ai secolului trecut, dedicat relațiilor comerciale dintre „Dacia preromană” și „lumea romană”⁴⁴, lipsește orice referire (!) la fibulele de epocă imperială timpurie. Una dintre fibulele „cu ochi” de la Poiana era pe atunci deja publicată și fusese discutată în literatura internațională⁴⁵. Dezbaterile pertinente privind fibulele romane din contextele „Daciei preromane” avea să fie inaugurată de generația următoare de cercetători transilvăneni⁴⁶.

În anii '70 și '80 ai secolului trecut, câteva referiri semnificative la fibulele cu ochi au fost avansate de cercetători de la București și Iași. În 1975, Mircea Babeș includea fibulele cu ochi descoperite în așezări din Dacia preromană printre indicatorii cronologici ai orizontului IV al culturii locale, alături de monede emise în intervalul Vespasian–Traian și de „variantele orientale” ale fibulelor puternic profilate⁴⁷. Deși varietatea tipologică a fibulelor cu ochi nu era precizată, relevanța cronologică a exemplarelor din România era intuită cu o admirabilă justete. Totodată, studiul din 1975 a fost cea dintâi contribuție a unui autor român dedicată unor realități arheologice preromane în care era citată tipologia lui Oscar Almgren⁴⁸. Trecuse mai bine

de jumătate de secol de la publicarea ediției a II-a a acestei clasificări. Opinia lui Mircea Babeș și referirile bibliografice aveau să fie neglijate de alți autori. Discursul lui Dumitru Berciu despre fibulele cu ochi de la Ocnița reprezintă o mostră de inconsecvență plenară. În monografia sa, Dumitru Berciu a dezbătut doar exemplarul „cu ochi”, dar a omis exemplarul „fără ochi”⁴⁹. Exemplarul „cu ochi” ar „aparține unei variante mai vechi” (argumentul stratigrafic invocat este inconsistent), dar, în note, autorul face referiri neconvingătoare la forme (mai târzii) ale sub-seriilor livono-estoniană (Almgren 55) și prusacă (Almgren 57–58)⁵⁰. Silviu Sanie are meritul de a fi încadrat inspirat o fibulă de la Poiana în „seria prusacă” (termen preluat din monografia lui Ivan Peškař, probabil pe baza unei sugestii a lui Radu Vulpe, dar nu de la sursa primară – studiul lui Oscar Almgren)⁵¹. Tot Silviu Sanie a introdus în literatura de specialitate exemplarul de la Răcățiu⁵².

Clasificarea lui Oscar Almgren și-a făcut cu greu loc în cercetarea românească după căderea Cortinei de Fier. În ultimul deceniu al secolului trecut, deosebirea dintre fibule „cu ochi” și fibule („cu ochi”, dar) lipsite de „ochi” a fost singurul criteriu de clasificare. Tipologia bipartită a lui Aurel Rustoiu (tipul 23a: „fibule având «ochii» reprezentați”; tipul 23b: „fibule care nu au «ochii» reprezentați”)⁵³ era inspirată de o mențiune a lui Sorin Cociș⁵⁴, care, la rândul său, preluse diferențierea de la Tilmann Bechert⁵⁵. Referirile la studiul fundamental al lui Oscar Almgren nu erau absente doar în monografia lui Aurel Rustoiu⁵⁶. Alți autori români au citat clasificarea savantului suedez în mod eronat⁵⁷ sau ambiguu⁵⁸.

Câteva fibule cu ochi din România au fost datate cu obstinație în prima jumătate a secolului I p. Chr.⁵⁹ Argumentația a fost nesatisfăcătoare, din cauza familiarizării defectuoase cu dezbaterile internaționale și a unui protocronism immanent. S-a pierdut prea ușor din vedere că nu orice fibulă cu ochi este automat un exemplar clasic și

nr. 24–26, p. 221, pl. V/24–26; Zhivkov, Dimitrov 2023, p. 202–203, fig. 3/5, 4/11. Pentru Serbia: Petković 2018, p. 67, p. 119, pl. 1/1. Surprinde absența fibulelor cu ochi în Dobrogea (Cociș 2011).

⁴² Haralambieva 2002a, p. 35–36, acceptată de Genceva 2004, p. 124; cf. Petković 2010, p. 354. Cociș *et alii* 2022, p. 337, acceptă originea sud-dunăreană a unei fibule cu ochi de la Ocnița, dar pun la îndoială ipoteza unui atelier moesic.

⁴³ Sarnowski *et alii* 2012, p. 81–83; Matei-Popescu 2013, p. 226–230; Duch 2017, p. 373. Ivanov 1997, p. 593, presupune o primă fază a fortificațiilor de pământ în perioada Claudius–Vespasian și o fază ulterioară de reclădire din piatră a castror. Modelul cel mai concludent a fost identificat la *Novae* (Sarnowski 1990, p. 349–352, fig. 2). Fortificația de la *Appiaria* ar fi fost începută în vremea lui Domitian (Gudea 2005, p. 429, nr. 22), dar două unități auxiliare sunt atestate aici încă din vremea lui Vespasian (Matei-Popescu 2013, p. 226).

⁴⁴ Glodariu 1976.

⁴⁵ Jamka 1964, p. 69, nota 436. Opinia cercetătorului polonez nu a avut ecouri în literatura românească.

⁴⁶ Cociș 1984; Rustoiu 1997.

⁴⁷ Babeș 1975, p. 136–137, fig. 7.

⁴⁸ Anterior, doar Diaconu 1971, p. 239, nota 2 (în studiul dedicat fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt, de epocă romană și post-romană) mai amintise *pro forma* de clasificarea lui Almgren 1923.

⁴⁹ Berciu 1981, p. 52, p. 211, pl. 36/2 (fibula „cu ochi”), p. 211, pl. 36/11, p. 213, pl. 38/10 (fibula „fără ochi”).

⁵⁰ Berciu 1981, p. 53, notele 3 și 5.

⁵¹ Sanie 1981, p. 63, îl citează pe Peškař 1972, p. 73–74. Aceeași fibulă fusese prezentată de Vulpe *et alii* 1951, p. 206, ca „tip prusian din sec. II al e.n.”, fără vreo referire la studiul lui Oscar Almgren (raportul din 1951 nu avea aparat critic!). Termenul „prusian” nu putea fi preluat decât din contribuția savantului suedez. În contribuțiile ulterioare, Radu Vulpe avea să renunțe la expresia „tip prusian”, dar avea să reitereze datarea (Vulpe 1957, p. 150, fig. 5/4; Vulpe 1976, p. 110, fig. 5/5).

⁵² Sanie 1981, p. 63, fig. 11/5 (desen fără scară).

⁵³ Rustoiu 1997, p. 57.

⁵⁴ Cociș 1984, p. 150, citat de Rustoiu 1997, p. 73, nota 291.

⁵⁵ Bechert 1973, p. 17.

⁵⁶ Vulpe *et alii* 1951; Vulpe 1957; Vulpe 1976; Sanie 1981; Căpitanu 1984 ș.a.

⁵⁷ E.g. Ursachi 1995, p. 230, nota 936.

⁵⁸ Teodor, Țau 1996, p. 64; Vulpe, Teodor 2003, p. 58–59; Sîrbu, Măndescu 2022, p. 220.

⁵⁹ Ursachi 1995, p. 230; Teodor, Țau 1996, p. 64; Vulpe, Teodor 2003, p. 59 (datare acceptată de Sîrbu, Măndescu 2022, p. 220). Opinia lui Ștefan 2022, p. 292, potrivit căruia singura fibulă cu ochi de la Poiana care îi este cunoscută ar indica intervalul 50 a. Chr. – 25 p. Chr. (!), este lipsită de probitate științifică.

totodată timpuriu (Almgren 45)⁶⁰! Ar fi trebuit lămurit mai întâi căruia dintre tipurile seriei a III-a a lui Oscar Almgren îi aparțin diferitele exemplare evocate. Un studiu recent dedicat fibulelor de la Ocnița⁶¹ inaugurează în istoriografia românească întrebuintarea consecventă a tipologiei lui Oscar Almgren. Trecuseră aproape o sută de ani de la publicarea ediției a II-a (!) a prestigioasei clasificări a savantului suedez.

EXAMINAREA CRITICĂ ȘI REVIZUIRI ALE FONDULUI DOCUMENTAR

Scurt istoric al descoperirilor din România

Primele fibule cu ochi descoperite și publicate în România provin din săpăturile lui Radu Vulpe în așezarea protoistorică de la Poiana (campania din 1950). Doar una dintre aceste fibule a fost ilustrată prompt în rapoartele din acea vreme⁶². Alte exemplare au fost descoperite în anii '70 ai secolului trecut, în așezările pre-traianice de la Brad, Răcățiu și Ocnița. Reluarea săpăturilor de la Poiana de către Silvia Teodor a prilejuit descoperirea unui nou exemplar pe „Cetățuie” (1990), iar căutătorii de comori au identificat recent un alt exemplar la Ocnița. În toate aceste cazuri, contextele s-au dovedit inexpressive sau au fost prezentate nesatisfăcător.

Fibulele cu ochi descoperite în România până la sfârșitul secolului XX proveneau exclusiv din spațiul extracarpatic, iar Transilvania părea o *terra deserta*. Trei descoperiri din „vestul” României (două de dată relativ recentă și alta, mai veche, dar până acum inedită) ar putea fi invocate contrar acestei constatări. Examinarea critică a acestor descoperiri este necesară, la fel cum pentru determinarea numărului de exemplare din fiecare sit și pentru precizarea tipologiei lor sunt necesare revizui critice.

Fibule cu ochi în vestul României

O fibulă „cu ochi” (Fig. 1/9) a fost descoperită prin săpături preventive la cca 10 km vest de castrul de la *Porolissum*⁶³. Exemplarul ar proveni dintr-o așezare cu materiale de tip Przeworsk, dar contextul particular al descoperirii este ambiguu⁶⁴. Ioan Stanciu și Alexandru

Matei identifică fibula ca exemplar Almgren 53 și o percep ca indicator al extinderii culturii Przeworsk în preajma Daciei romane după Războaiele Marcomanice. Încadrarea tipologică ar fi justificată de absența ornamentelor circulare poansonate. Datarea propusă (începutul fazei C1) este foarte târzie, probabil pentru a nu lăsa loc ipotezei pătrunderii elementelor Przeworsk în Sălaj anterior Războaielor Marcomanice. Fibula de la Zalău prezintă totuși o pereche de perforări cu deschidere laterală. Aceste perforări sunt „ochii” specifici fibulelor Almgren 45, date în faza B1a a epocii imperiale. Pentru revizuirea încadrării tipologice pledează și morfologia proeminenței dezvoltate atât pe aversul, cât și pe reversul arcului – o altă caracteristică a tipului Almgren 45.

O semnificație similară cazului de la Zalău a fost conferită unei fibule descoperite în poziție secundară la Lazuri „Lubi Tag”, județul Satu Mare (Fig. 2/1). Exemplarul, încadrat de Ion Stanciu și Alexandru Matei în grupa a V-a din clasificarea lui Almgren⁶⁵, a fost reinterpretat, neconvincător, ca „fibulă cu ochi” de către Coriolan Opreanu și Vlad Lăzărescu⁶⁶. Fibula de la Lazuri nu are cârlig, coarda se înfășoară în jurul arcului, tranziția dintre arc și picior nu este marcată de vreo proeminență, ornamentele circulare („ochii”) lipsesc. Aceste caracteristici nu permit încadrarea piesei de la Lazuri în seria a III-a din clasificarea lui Almgren, chiar dacă sinuozitatea corpului bandiform ar putea aminti de aspectul general al fibulelor cu ochi.

Fibula cu ochi din Colecția Pongrácz (Fig. 1/10, Anexa 1, nr. 10) a fost trecută până acum cu vederea în cercetarea românească. Lipsită de ornamente circulare perforate sau poansonate, această fibulă poate fi încadrată în tipul Almgren 53. Exemplarul colecționat de Imre Pongrácz nu a fost descoperit în România, ci provine, cel mai probabil, din zona actualelor municipalități Kladovo și Negotin din Serbia⁶⁷.

Fibulele cu ochi de la Ocnița

Una dintre fibulele de la Ocnița, atribuită echivoc de către Dumitru Berciu tipurilor Almgren 55 / 57–58, prezintă „ochi” poansonati ferm lângă resort (Fig. 1/2). Analogia cu formele Almgren 49–52 ar fi mai justă și ar indica o datare la mijlocul/sfârșitul secolului I p. Chr. (fazele B1b – B2a). Celelalte exemplare de la Ocnița pot fi încadrate în forma clasică târzie fără ochi Almgren 53. Aceeași încadrare tipologică a fost propusă și pentru un exemplar descoperit de căutătorii de comori⁶⁸.

Ilustrația ambiguă oferită de Dumitru Berciu l-a determinat pe Aurel Rustoiu să interpreteze eronat o fibulă

⁶⁰ De exemplu, sigla „A III. 45” indică exclusiv (!) tipul cel mai timpuriu al fibulelor cu ochi, Almgren 45 (prima jumătate a secolului I p. Chr., cf. Eggers 1955, p. 197, fig. 1/14, p. 200 și p. 234), și nu se referă la întreaga serie.

⁶¹ Cociș et alii 2022, p. 336–337, determină corect fibula descoperită recent la Ocnița ca exemplar Almgren 53. Pentru datare, aceiași autori îl citează doar pe Rustoiu 1997, p. 57, care sintetizase într-o singură frază încadrările dezbătute anterior de Ettlinger 1973, p. 29 și Riha 1979, p. 68–71 (citate de Rustoiu 1997, p. 73 în nota 296). Nu ar fi trebuit uitată consistența contribuției la cronologia fibulelor cu ochi efectuată de Almgren 1923, p. 23–28.

⁶² Vulpe et alii 1951, p. 206; Vulpe 1957, p. 150; Vulpe 1976, p. 110.

⁶³ Matei, Stanciu 2000, p. 90, pl. 337/1; Stanciu, Matei 2004, p. 763, pl. IX/1.

⁶⁴ Fibula ar face parte din inventarul locuinței 4a, al cărei plan a fost „presupus pe baza gropilor de stâlpi” (Matei, Stanciu 2000, p. 90).

În legenda planșei 337, se menționează că fibula ar proveni din „zona locuinței 4a”!

⁶⁵ Matei, Stanciu 2000, p. 60, pl. 336/8; Stanciu, Matei 2004, p. 762, pl. IX/7.

⁶⁶ Opreanu, Lăzărescu 2015, p. 34.

⁶⁷ Colecționarea de către Imre Pongrácz a numeroase antichități din nord-estul Serbiei este notorie (Tănase, Mare 2001, p. 181).

⁶⁸ Cociș et alii 2022, p. 336–337.

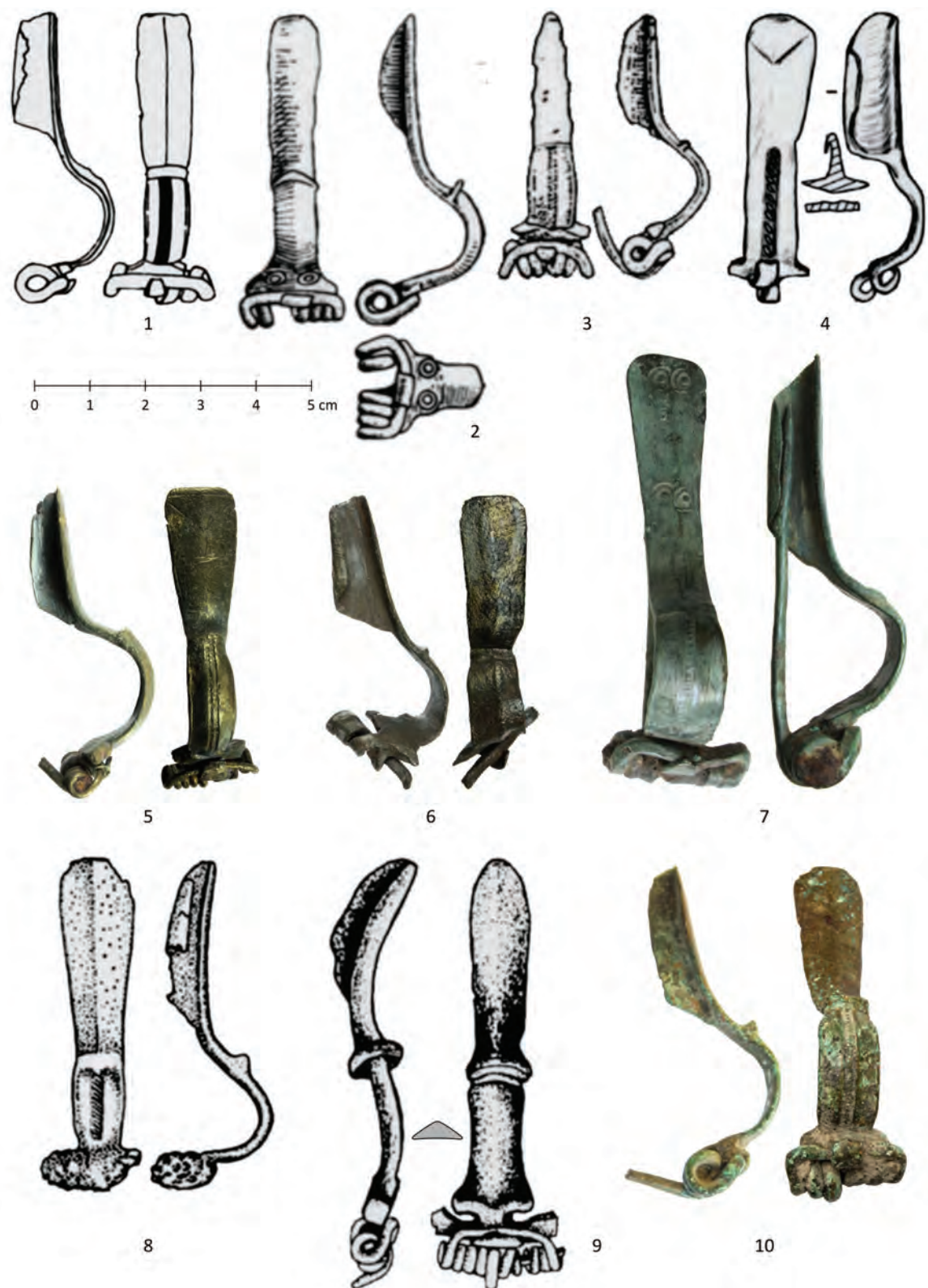

Figura 1. Fibule cu ochi conservate în România (numerele corespund repertoriului din Anexa 1). 1. Brad (după Ursachi 1995, p. 500, pl. 205/1); 2–4. Ocnîța (2–3 după Berciu 1981, p. 53, pl. 36/2 și 11; 4 după Sîrbu, Măndescu 2022, p. 253, fig. 2/5); 5–7. Poiana (fotografii: Daniel Spânu); 8. Răcătău de Jos (după Sanie 1981, p. 63, pl. 11/5); 9. Zalău (după Matei, Stanciu 2000, p. 517–518, pl. 336/8); 10. Localitate necunoscută din Serbia de est, probabil de pe malul Dunării (fotografii: Daniel Spânu).

Figure 1. Eye fibulae preserved in Romania (the numbers correspond to the catalogue in Appendix 1). 1. Brad (after Ursachi 1995, p. 500, pl. 205/1); 2–4. Ocnîța (2–3 after Berciu 1981, p. 53, pl. 36/2 and 11; 4 after Sîrbu, Măndescu 2022, p. 253, fig. 2/5); 5–7. Poiana (photographs: Daniel Spânu); 8. Răcătău de Jos (after Sanie 1981, p. 63, pl. 11/5); 9. Zalău (after Matei, Stanciu 2000, p. 517–518, pl. 336/8); 10. Unknown locality in eastern Serbia, probably on the bank of the Danube (photographs: Daniel Spânu).

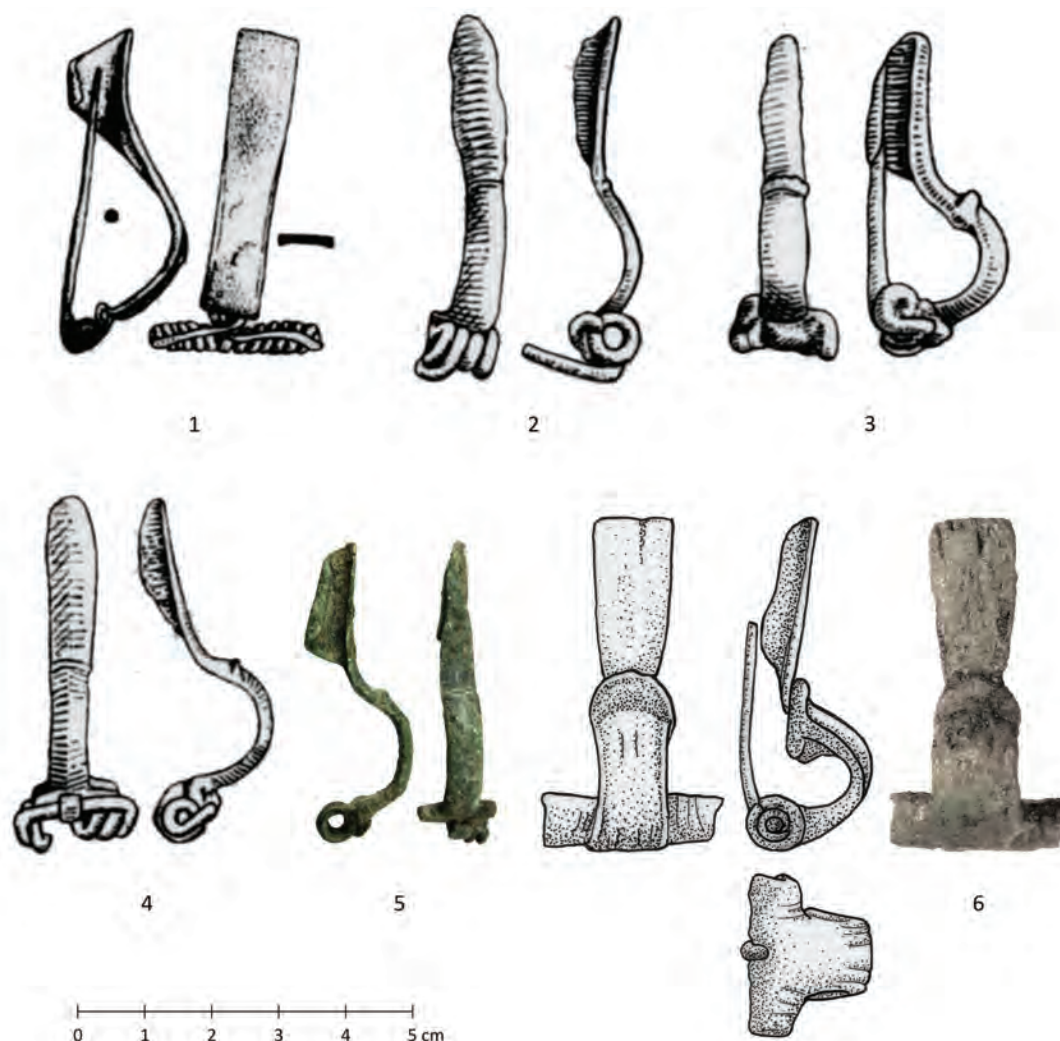

Figura 2. Fibule care au fost sau pot fi confundate cu fibulele cu ochi. 1. fibula de la Lazuri (după Matei, Stanciu 2000, p. 517, pl. 336/8); 2–4. fibule Almgren 20 de la Ocnița (după Berciu 1981, p. 53, pl. 36/3, 36/8, 36/12); 5. fibula Almgren 20 de la Poiana (fotografii: Daniel Spânu); 6. fibula de tip Riha 4.5.1 de la Ocnița (desen după original de Cristina Georgescu și fotografie de Daniel Spânu).

Figure 2. Fibulae that have been, or may be, confused with eye fibulae. 1. the fibula from Lazuri (after Matei, Stanciu 2000, p. 517, pl. 336/8); 2–4. Almgren 20 fibulae from Ocnița (after Berciu 1981, p. 53, pl. 36/3, pl. 36/8, pl. 36/12); 5. Almgren 20 fibula from Poiana (photographs: Daniel Spânu); 6. Riha 4.5.1-type fibula from Ocnița (drawing after the original by Cristina Georgescu and photograph by Daniel Spânu).

de la Ocnița ca fibulă cu ochi⁶⁹. De fapt, structura piesei, cu resortul protejat într-o casetă tubulară (Fig. 2/6), corespunde tipului Riha 4.5.1.⁷⁰ Tot ca fibule cu ochi (dar „fără ochi”) au fost interpretate de către Aurel Rustoiu și trei exemplare determinate de Dumitru Berciu ca „fibule puternic profilate” / de tip Almgren 82 (Fig. 2/2–4)⁷¹. La

rândul său, Vjačeslav Kotigoroško invocă eronat două dintre aceleași fibule ca analogii ale fibulei Almgren 47–48 (cu ochi incizați) de la Mala Kopanea⁷². De fapt, cele trei exemplare de la Ocnița (Fig. 2/2–4), lipsite de ornamente circulare (de „ochi”), prezintă un arc mai îngust și un picior mai svelt decât fibulele Almgren 53 și pot fi încadrate adecvat în tipul Almgren 20/Riha 2.7. De altfel, Emilie Riha atrăsese atenția asupra similitudinilor și riscului confuziei dintre fibulele Almgren 20 și Almgren 53⁷³. Un alt exemplar al tipului

⁶⁹ Rustoiu 1997, p. 57, p. 113, lista 20, nr. 3, p. 223, fig. 67/5 (ornamentele protecției tubulare a resortului au fost interpretate ca spire); cf. Berciu 1981, p. 103, fig. 22/5 (ilustrație fără scară, descriere tehnică sau determinare tipologică). Fibula din bronz (5 cm lungime, 2,8 cm lățime) a fost reexaminată de Mircea Babeș în decembrie 2006, a fost desenată de doamna Cristina Georgescu de la Laboratorul Conservare-Restaurare al Institutului de Arheologie din București și a fost fotografiată de autorul acestor rânduri.

⁷⁰ Riha 1979, p. 101–102, pl. 20/526–527.

⁷¹ Rustoiu 1997, p. 223, fig. 67/2–4 (acceptat de Cociș *et alii* 2022, p. 337); Berciu 1981, p. 52, nota 9, p. 211, pl. 36/3, 8 și 12.

⁷² Kotigoroško 1994, p. 309, Kotigoroško 1995, p. 96, nu a observat că fibulele ilustrate de Berciu 1981, p. 211, pl. 36/8 și 36/12 nu au ochi și că morfologia lor corespunde tipului Almgren 20. Aceeași confuzie și la Sîrbu, Măndescu 2022, p. 220.

⁷³ Riha 1979, p. 71 (cu o datare în perioada Claudius–Domitian); cf. Almgren 1923, p. 107. Confuzia dintre tipurile Almgren 20 și Almgren 53 o regăsim și la Haralambieva 2014, p. 200, nr. 24, pl. V/24 (o fibulă

Almgren 20/Riha 2.7., descoperit mai recent la Ocnița, a fost recunoscut și încadrat tipologic în mod consecvent în contribuții recente⁷⁴. Dacă acceptăm reîncadrarea unor fibule de la Ocnița ca exemplare ale tipului Almgren 20 (Fig. 2/2–4) și, respectiv, ale tipului Riha 4.5.1. (Fig. 2/6), atunci numărul fibulelor cu ochi de aici se reduce la trei (Fig. 1/2–4, Anexa 1, nr. 2–4).

Fibulele cu ochi de la Poiana

Trei fibule de la Poiana se încadrează în grupa a III-a a clasificării lui Oscar Almgren (Fig. 1/5–7, Anexa 1, nr. 5–7). Două dintre acestea (Fig. 1/5–6, Anexa 1, nr. 5–6) sunt mai mici (5,4, respectiv 5,3 cm lungime) și prezintă caracteristicile formei Almgren 53 (Riha 2.3.4.)⁷⁵. Arcul fațetat are o secțiune triunghiulară. Tranziția de la arc la picior este marcată printr-o proeminență discretă (doar la exterior). Capătul arcului este lățit și îngroșat înainte de resort și de cârlig. Ornamentele circulare („ochii”) lipsesc. Exemplarele Almgren 53 de la Poiana au fost realizate dintr-un bronz de culoare brun-ocru, spre deosebire de fibula mare, de culoare verde (Anexa 1, nr. 7).

În cazul uneia dintre fibulele mici de la Poiana (Anexa 1, nr. 6), arcul este decorat cu un motiv șnurat pseudofiligranat, iar placa piciorului prezintă un triunghi gravat. Pentru motivul șnurat se cunosc analogii la Brad, Ocnița și Răcățău de Jos (Fig. 1/1, 3–4, 8)⁷⁶, dar și la Belene, Voinikovo sau dintr-o localitate necunoscută din Bulgaria⁷⁷. Foarte probabil, fibulele Almgren 53 de la Poiana, dar și Brad, Răcățău și Ocnița au fost redistribuite prin intermediul centrelor provinciale sud-dunărene sau poate chiar au fost produse într-un atelier moesic⁷⁸.

A treia fibulă de la Poiana (Fig. 1/7, Anexa 1, nr. 7) este mai înaltă (7,8 cm). Arcul are aspectul unei benzi și nu este lățit în preajma resortului. Tranziția de la arc la picior este foarte slab marcată printr-un prag atrofiat, aproape insesizabil. Axa mediană a arcului a fost marcată printr-un șir de proeminențe (o variantă simplificată de brâu șnurat). Contururile plăcii piciorului și ale arcului sunt neregulate. Arcul este lipsit de ornamente circulare. Două perechi de „ochi” asimetrice, redați prin poansonare, apar pe placa piciorului. Lipsa de rigoare morfologică și ornamentală indică o manufactură barbară. Culoarea verde a bronzului indică un aliaj cu procent ridicat de cupru. Și acest aspect

poate fi interpretat ca specific unei producții barbare. De fapt, fibula mare de la Poiana prezintă caracteristici comune cu exemplare din sub-seria „prusacă” a fibulelor cu ochi (Almgren 57–59 / Jamka seria B, tipul IV / Riha 2.4.)⁷⁹. Analogiile indică mai degrabă o încadrare în faza B2a a epocii imperiale timpurii (aproximativ perioada Vespasian–Traian) și nu în secolul al II-lea p. Chr., așa cum afirma Radu Vulpe⁸⁰. Se poate pune întrebarea dacă fibula nr. 7 provine dintr-un centru de producție baltic (Prusia orientală, nordul Poloniei). Dacă această ipoteză este justă, fibula de la Poiana a fost distribuită la est de Carpați prin intermediul unor rețele controlate de purtătorii culturilor Przeworsk, Lipița sau Zarubincy.

Sub incidența potențialei confuzii dintre tipurile Almgren 53 și Almgren 20 se află și o fibulă de la Poiana (Fig. 2/5)⁸¹. Secțiunea semiovală a arcului îngust și piciorul ascuțit sunt specifice formei Almgren 20. Această determinare impune revizuirea datării propuse în literatură (prima jumătate a secolului I p. Chr.) și încadrarea fibulei în perioada Claudius–Domitian⁸².

Sinteza revizuirilor critice

În stadiul actual al cercetării, pe teritoriul României au fost identificate nouă fibule care pot fi clasificate în seria a III-a a tipologiei lui Oscar Almgren. Aceste fibule provin din cinci situri diferite și pot fi încadrate în patru tipuri distincte (cf. Anexa 1):

	<i>Almgren</i> 45	<i>Almgren</i> 52	<i>Almgren</i> 53	<i>Almgren</i> 57–59
Brad			1	
Ocnița		1	2	
Răcățău de Jos			1	
Poiana			2	1
Zalău	1			

Cu excepția fibulei identificate la Ocnița de căutătorii de comori (Fig. 1/4, Anexa 1, nr. 4), toate fibulele cu ochi descoperite în România provin din săpături planificate. Câte trei exemplare (indiferent de tip) au fost descoperite la Ocnița și la Poiana. Din celelalte situri provine câte o singură fibulă cu ochi. Cu excepția fibulei de la Zalău,

de la Kladorub / *Conbustica*) sau la Zhivkov, Dimitrov 2023, p. 202, fig. 3/5a (o fibulă de la Rassoovo). Pentru edificare, cf. Riha 1979, p. 71–72, pl. 8/nr. 220–222 (exemple elocvente pentru tipul Almgren 20 / Riha 2.7.).

⁷⁴ Cociș et alii 2022, p. 335, nr. 12, pl. II/12; Sîrbu, Măndescu 2022, p. 220, nr. 10.

⁷⁵ Unul dintre exemplare a fost determinat just ca fibulă cu ochi (Vulpe, Teodor 2003, p. 217, nr. 158), celălalt (Bobi et alii 1992, p. 31, nr. 252, p. 50, pl. IV/252) nu se regăsește în monografia dedicată așezării de la Poiana.

⁷⁶ Sanie 1981, p. 63, pl. 11/5; Sîrbu, Măndescu 2022, p. 253, fig. 2/5; Cociș et alii 2022, p. 335, pl. II/11ab; Ursachi 1995, p. 230 (f), p. 500, pl. 205/1; cf. Rustoiu 1997, p. 223, fig. 67/7–8.

⁷⁷ Haralambieva 2002a, p. 40–52, pl. I/6, II/9, 11.

⁷⁸ Cf. Cociș et alii 2022, p. 337.

⁷⁹ Încadrarea în sub-seria prusacă a mai fost propusă de Jamka 1964, p. 69, nota 436 și reiterată (fără argumente și fără referiri bibliografice explicite) de Sanie 1981, p. 63. Fibula de la Poiana se aseamănă unor exemplare baltice ilustrate de Chylińska-Frühboes 2017, p. 90–93, pl. 1/3₁ (Almgren 57), pl. 2/2a, 3/4.2₁ (Almgren 58/59).

⁸⁰ Vulpe et alii 1951, p. 206, fig. 24/9; Vulpe 1957, p. 150, fig. 5/4; Vulpe 1976, p. 110, fig. 5/5 (în legendele figurilor).

⁸¹ Teodor, Țău 1996, p. 100, nr. 189, p. 82, fig. 16/16; Vulpe, Teodor 2003, p. 219, nr. 189, p. 585, fig. 106/16; fără determinare tipologică; date contextuale suplimentare la Vulpe 1950, p. 88. Fibula a fost descoperită pe „Cetățuie”, la 9 septembrie 1950, în suprafața K5, la demontarea martorului KK¹, la –1,70 m adâncime (probabil într-o groapă). Muzeul de Istorie „Teodor Cincu” din Tecuci, inv. 14190 (fost 2455).

⁸² Riha 1979, p. 71.

izolată în spațiul intracarpatic, toate celelalte fibule cu ochi de pe teritoriul actual al României provin din așezări pre-traianice extracarpatic. Situl de la Poiana se distinge ca descoperirea cea mai răsăriteană din arealul nord-danubian al fibulelor cu ochi⁸³.

Fibula de la Zalău poate fi încadrată în faza B1, respectiv în orizontul IV din periodizarea lui Thomas Völling – orizontul, prin excelență, al fibulelor cu ochi (*Augenfibelhorizont*)⁸⁴. Celelalte fibule cu ochi aparțin fie unor tipuri „târzii” ale sub-seriei clasice (Almgren 52–53), fie unor tipuri „timpurii” ale sub-seriei prusace (Almgren 57–59). De altfel, aceste forme sunt relativ sincrone⁸⁵ și au fost încadrate în faza B2a a epocii imperiale, respectiv în orizontul V al periodizării lui Thomas Völling⁸⁶. Datarea fibulelor cu ochi pe baza apartenenței lor la diferite niveluri de locuire de la Ocnița, Brad sau Poiana⁸⁷ nu este convingătoare, deoarece schemele stratigrafice au fost determinate artificial. Revizuirea tipologiei fibulelor cu ochi din estul și sudul României și posibilitatea încadrării lor în intervalul Vespasian–Traian certifică și nuanțează anumite puncte de vedere exprimate în cercetarea mai veche⁸⁸. Aceste fibule se disting ca indicatori ai acelei faze de locuire a așezărilor de pe Siret și de la Ocnița care a premers cucerirea romană a Daciei.

RELEVANȚA CRONOLOGICĂ ȘI CULTURALĂ A FIBULELOR CU OCHI DE LA DUNĂREA INFERIOARĂ

În consistentul repertoriu dedicat de Sorin Cociș fibulelor din Dacia romană, fibulele cu ochi sunt absente⁸⁹. Cu alte cuvinte, fibulele cu ochi lipsesc din contexte provinciale. Această conjunctură nu este nici întâmplătoare, nici rezultatul vreunei lacune de documentare. Foarte probabil, întemeierea provinciei Dacia reprezintă un *terminus ante quem* (respectiv un *terminus post quem non*) pentru producția și folosirea exemplarelor sub-seriei clasice a fibulelor cu ochi în sud-estul Europei.

Dintre tipurile atestate în România, cel reprezentat la Zalău este cel mai timpuriu. Fibula Almgren 45 putea să ajungă aici înaintea Războaielor Marcomanice, dar și înaintea întemeierii orașului roman *Porolissum* (respectiv înaintea cuceririi romane a Daciei!), prin mecanisme independente de evenimentele istorice sau de peregrinările

comunităților Przeworsk⁹⁰. Exemplarul de la Zalău nu este singura fibulă cu ochi datată în faza B1 a epocii imperiale din Bazinul Tisei. Un exemplar Almgren 47–48 a fost semnalat și la Mala Kopanea⁹¹. Este dificil de precizat dacă fibula de la Zalău a fost produsă într-un atelier provincial sau în afara Imperiului (probabil Bohemia). Ambele ipoteze sunt plauzibile. Pe de o parte, contactele culturale dintre comunitățile din regiunile intracarpatică ale României și Imperiul timpuriu sunt indicate de importul unor fibule provinciale sau de unele mostre de veselă de lux precum cea din depozitul de la Gușterița⁹². De altfel, fibule de tip Almgren 45 au fost documentate în *Moesia*, la Căprijia (*Horreum Margi*) și Svishtov (*Novae*)⁹³. Pe de altă parte, răspândirea brățărilor de tip Șimleu Silvaniei⁹⁴ certifică legăturile comunităților din Transilvania cu regiunile central-europene, dar și cu regiunile limitrofe Mării Baltice și Mării Nordului la începutul epocii imperiale. Astfel de contacte puteau mijloci importul la est de Tisa al unor fibule produse în *Germania megale*.

Distribuția și manufacturarea tipurilor târzii ale fibulelor cu ochi „clasice” în centre din Moesia pot fi corelate cu extinderea controlului militar roman de-a lungul Dunării inferioare începând cu instalarea Legiunii a VIII-a Augusta la *Novae* încă din anul 44 p. Chr.⁹⁵. Corelarea dintre fibulele cu ochi de la Ocnița și Poiana (Fig. 3 / 14–15) și prezența unor detașamente militare romane la Buridava și Piroboridava (evocată de *Huntis pridianum*)⁹⁶ rămân o ipoteză tentantă, dar dificil de demonstrat. Totuși, încadrarea cronologică a tipurilor de fibule cu ochi atestate la Poiana și Ocnița nu contravine acestei ipoteze. În orice caz, influența culturală romană asupra acestor centre poate fi susținută arheologic în mod convingător.

Absența fibulelor cu ochi în Transilvania și, în special, în centrele monumentale din Munții Orăștiei este semnificativă (Fig. 3). De altfel, tipurile de fibule romane imperiale timpurii sunt surprinzător de rare în regiunile intracarpatică. Această împrejurare ar putea fi explicată, mai puțin probabil, prin valorificarea precară a rezultatelor săpăturilor din ultima sută de ani sau printr-o ipotetică abandonare a cetăților în ajunul cuceririi traiane a Daciei⁹⁷. Mult mai probabilă ar fi ipoteza izolării, deliberate sau

⁸³ Pentru descoperiri nord-pontice, aflate la est de Poiana: Kropotov 2010, p. 331 („Forma 3”) și p. 329, fig. 97/II.

⁸⁴ Völling 2005, p. 91, fig. 12.

⁸⁵ Sincronizarea formelor Almgren 53 și Almgren 57/59 este confirmată de inventarul mormântului 13 de la Hryniewcze Wielkie (Dąbrowska 1973, p. 172; Rudnicki 2009, p. 322; pentru încadrarea tipologică: Hellström 2018, p. 35). Tot în acest mormânt se regăsesc și fibule lanceolate (cf. Munteanu et alii 2024).

⁸⁶ Völling 2005, p. 95; cf. Haralambieva 2002b, p. 93.

⁸⁷ Berciu 1981, p. 52; Vulpe et alii 1951, p. 180–181; Vulpe, Teodor 2003, p. 20, p. 59.

⁸⁸ Babeș 1975, p. 136.

⁸⁹ Cociș 2004; cf. Cociș et alii 2022, p. 337.

⁹⁰ Purtătorii unor fibule produse în *barbaricum* puteau pătrunde în Imperiul timpuriu: cf. Petković 2010, p. 354: „Doch wurden germanische Augenfibeln weder in einer größeren Zahl importiert, noch lokal hergestellt, und sie dürfen deswegen als Spuren romanisierter Germanen beim römischen Militär des 1. Jh. betrachtet werden”.

⁹¹ Kotigoroško 1994, p. 309 (descriere), p. 314, fig. I/14; Kotigoroško 1995, p. 96 (descriere), p. 208, fig. 52/14; deși ilustrația este inexpresivă, în text sunt menționați explicit „ochii” incizați (poansonți) pe arc.

⁹² Rustoiu 1995; Spănu 2019; 2020; 2022; 2025. Pentru depozitul de la Gușterița: Horedt 1965.

⁹³ Petković 2010, p. 48, fig. 9; Haralambieva 2002a, p. 36, nr. 1–2, pl. I/1–2.

⁹⁴ Rudnicki 2012, p. 463–479, fig. 1. Fibulele cu ochi ale sub-seriei principale și brățărilor de tip Șimleu Silvaniei au în comun aceeași tehnică de realizare: turnarea în bronz.

⁹⁵ Sarnowski et alii 2012, p. 81–83; Duch 2017, p. 376.

⁹⁶ Fink 1958. Pentru identificările *Buridava* – Ocnița și *Piroboridava* – Poiana: Syme 1959, p. 31 (cu literatura).

⁹⁷ Babeș 1975, p. 138, nota 56.

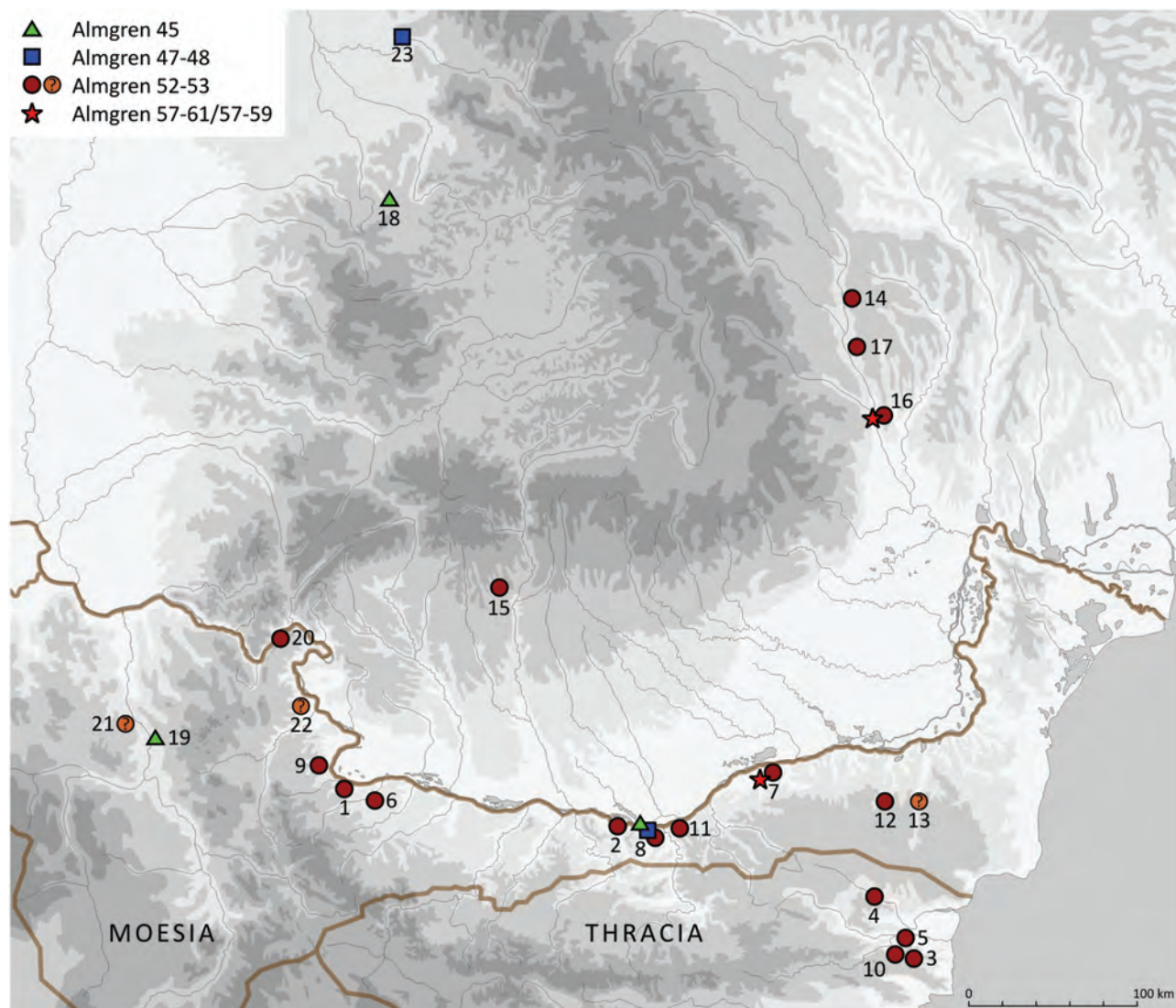

Figura 3. Răspândirea fibulelor cu ochi la Dunărea de Jos și în regiunile limitrofe. Numerele corespund localităților repertoriate în Anexa 2. Prelucrare grafică: Daniel Spănu.

Figure 3. Distribution of eye fibulae in the Lower Danube region and the neighbouring areas. The numbers correspond to the sites listed in Appendix 2. Graphic processing: Daniel Spănu.

prin constrângere, a nucleului de putere din sud-vestul Transilvaniei. Acest nucleu nu a mai avut capacitatea să se racordeze la rețelele de schimburi supraregionale în cea de-a doua jumătate a secolului I p. Chr. Foarte probabil, autoritățile romane exercitau un control ferm asupra distribuției produselor provinciale. Ipoteza unui „război” economic anterior beligeranței daco-romane propriu-zise nu trebuie neglijată.

Nu în ultimul rând, trebuie subliniată proveniența diferită a fibulelor cu ochi de la Poiana. Două dintre exemplare provin din ateliere provinciale (probabil moesice). În schimb, exemplarul de tip Almgren 57–59 (Fig. 1/7) ar putea fi interpretat ca produs al culturilor Wielbark sau Dollkeim–Kovrovo. Această fibulă putea să ajungă la Poiana pe acele itinerarii care, aproape două secole mai târziu, aveau să fie urmate de purtătorii culturii

Sântana de Mureș – Chernyakhov (*peregrinatio gothica*). În secolul I p. Chr., intermedierea putea fi asigurată de grupele Przeworsk, Lipița sau Zarubincy. Dacă cele două ipoteze privind proveniența fibulelor de la Poiana sunt juste, atunci centrul de pe malul Siretului se dezvăluie ca o răscruce între „nord” și „sud”. Aici s-au întâlnit produsele celor două filiere de manufacturare a fibulelor cu ochi: filiera „clasică” a provinciilor de *limes* și filiera „prusacă” (gotică) a regiunilor baltice. Se poate contempla felul în care fibulele cu ochi de la Poiana reprezintă vectori culturali care prevestesc (*fibulae praedicunt*) atât cucerirea romană a Daciei, cât și creșterea de mai târziu a puterii gotice. În orice caz, importul acestor fibule reflectă racordarea centrului de la Poiana la rețelele supraregionale de distribuție a bunurilor de prestigiu de la sfârșitul secolului I p. Chr.

BIBLIOGRAFIE

- Alföldy 1997 – M. R. Alföldy, *Germania magna – nicht libera*. Notizen zum römischen Wortgebrauch, *Germania* 75, 1997, p. 45–52.
- Almgren 1897 – O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Formen*, Stockholm, 1897.
- Almgren 1923 – O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Funde*, Mannus-Bibliothek 32, 2, Leipzig, 1923.
- Ambroz 1966 – A. K. Ambroz, *Fibuly yuga evropeyskoy chasti SSSR. II v. do n. e. – IV v. n. e.*, *Arheologija SSSR* D1–30, Moscova, 1966.
- Andrzejowski 2020 – J. Andrzejowski, *The Eastern Zone of the Przeworsk culture – and what it comprehends*, *AAC* 54, 2020, p. 9–38.
- Babeş 1975 – M. Babeş, *Problèmes de la chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cârlomăneşti*, *Dacia* NS 19, 1975, p. 125–140.
- Bechert 1973 – T. Bechert, *Römische Fibeln des 1. und 2. nachchristlichen Jahrhunderts (Funde aus Asciburgium, Band 1)*, Duisburg-Rheinhausen, 1973.
- Beljavec 2016 – V. Beljavec, *Zapinki grup III i IV O. Almgrena na Białorusi*, in: W. Nowakowski (ed.), *Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages* 17, 2016, p. 53–88.
- Berciu 1981 – D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981.
- Bobi et alii 1992 – V. Bobi, M. Babeş, M. Brudiu, V. Căpitanu, E. M. Constantinescu, M. Nicu, V. Sirbu, V. Ursachi, *Civilizația geto-dacilor din Bazinul Siretului. Catalog de expoziție*, Bacău, 1992.
- Boelicke 2002 – U. Boelicke, *Fibeln aus dem Areal der Colonia Ulpia Traiana*, in: G. Precht (ed.), *Xantner Berichte. Grabung – Forschung – Präsentation*, Band 10, Mainz, 2002.
- Böhme 1972 – A. Böhme, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, Sonderdruck aus dem Saalburg Jahrbuch 29, 1972.
- Căpitanu 1984 – V. Căpitanu, *Fibule de tip Latène descoperite în așezarea de tip „dava” de la Răcățău, com. Horgești, jud. Bacău*, *Carpica* 16, 1984, p. 61–84.
- Chilińska-Frūboes 2017 – A. Chilińska-Frūboes, *Zapinki oczkowane serii pruskiej z terenu kultury Dollkeim-Kovrovo / Eye Brooches of the Prussian Series from the territory of the Dollkeim-Kovrovo Culture*, *Wiadomości Archeologiczne* 68, 2017, p. 45–106.
- Cociş 1984 – S. Cociş, *Fibule romane din Dacia preromană*, *ActaMP* 8, 1984, p. 149–157.
- Cociş 2004 – S. Cociş, *Fibulele din Dacia romană / The Brooches in Roman Dacia*, *BiblEphemNap* 3, Cluj-Napoca, 2004.
- Cociş 2011 – S. Cociş, *Fibule romane din Dobrogea*, *Peuce* 9, 2011, p. 253–260.
- Cociş et alii 2022 – S. Cociş, C. A. Bărbulescu, O. V. Udrescu, *Din istoriile unui sit arheologic: fibule recuperate de la Ocnița-Buridava*, in: M.-M. Ștefan, A. Popa, D. Ștefan (eds.), *Arheologia treceii de la epoca târzie a fierului la epoca romană în Dacia. Contacte și conflicte în secolele I–II p. Chr.*, Târgoviște, 2022, p. 325–372.
- Cosack 1979 – E. Cosack, *Die Fibeln der älteren römischen Kaiserzeit in der Germania libera (Dänemark, DDR, BRD, Niederlande, ČSSR). Teil I*, Neumünster, 1979.
- Dąbrowska 1973 – T. Dąbrowska, *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 2, 1973, p. 127–254.
- Diaconu 1971 – G. Diaconu, *Über die Fibeln mit umgeschlagenem Fuss in Dazien*, *Dacia* NS 15, 1971, p. 239–267.
- Droberjar 2023 – E. Droberjar, *Silberfibeln bei den elbgermanischen Eliten in der älteren römischen Kaiserzeit nördlich vom Mitteldonauegebiet*, *Študijne zvesti arheologického ústavu slovenskej akadémie vied* 70(1), 2023, p. 125–148.
- Duch 2017 – M. Duch, *The Integration Process of the Lower Moesian Areas*, *Studia Europaea Gnesnensia* 16, 2017, p. 371–397.
- Eggers 1955 – H. J. Eggers, *Zur Absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, *JRGZM* 2, 1955, p. 196–238.
- Eggers 1973 – H. J. Eggers, s.v. *Augenfibeln*, in: J. Hoops (ed.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 1, Berlin, New York, 1973, p. 480–484.
- Ettlinger 1973 – E. Ettlinger, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Handbuch der Schweiz zur Römer- und Merowingerzeit, Bern, 1973.
- Fink 1958 – O. Fink, *Hunt's Pridianum, British Museum Papyrus 2851*, *JRS* 48, 1958, p. 102–116.
- Genceva 2004 – E. Genceva, *Rimskite fibuli ot Bălgarija ot kraja na I v. pr. n. e. do kraja na VI v. na n. e.*, Veliko Tărnovo, 2004.
- Glodariu 1976 – I. Glodariu, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, BAR, Suppl. Ser. 8, 1976.
- Godłowski 1994 – K. Godłowski, *Vorrömische Eisenzeit und Römische Kaiserzeit im Östlichen Mitteleuropa und in Osteuropa*, in: H. Beck, H. Jankuhn, H. Steuer, D. Timpe, R. Wenskus (eds.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Band 8 (Euhemerismus-Fichte), Berlin, New York, 1994, p. 478–496 (s. v. *Fibeln und Fibeltracht*, § G).
- Gudea 2005 – N. Gudea, *Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord- und Westküste des Schwarzen Meeres. Limes et litus Moesiae inferioris (86–275)*, *JRGZM* 52, 2005, p. 319–566.
- Haralambieva 2002a – A. Haralambieva, *Fibuli s ochichki (Augenfibeln), tip III 44–64 po Almgren na yog ot Dolnaya Dunav*, *Izvestija Varna* 32–33, 1996–1997 (2002), p. 39–42.
- Haralambieva 2002b – A. Haralambieva, *Fibulite ot I–VII v.v. muzeya na Dalgopolo / Die Fibeln aus dem 1. bis 7. Jh. im Museum der Stadt Dalgopol*, *Izvestija Varna* 32–33, 1996–1997 (2002), p. 89–129.
- Haralambieva 2014 – A. Haralambieva, *Fibuli ot teritoryata na Ratiaaria*, in: R. Ivanov (ed.), *Ratiaaria semper floreat. Volume 1. Ratiaaria and Its Territory*, Sofia, 2014, p. 171–229.
- Hausmann 1896 – R. Hausmann, *Grabfunde aus Estland. Eine archäologische Studie*, Reval, 1896.
- Hellström 2018 – K. Hellström, *Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet (2. Jh. v. Chr. – 3. Jh. n. Chr.)*, *Archäologie in Eurasien* 39, Bonn, 2018.
- Horedt 1965 – K. Horedt, *Un depozit dacic cu vase de metal de la Gușterița-Sibiu*, *Studii și Comunicări* 12, Sibiu, 1965, p. 35–46.
- Iarmulski, Munteanu 2025 – V. Iarmulski, O. Munteanu, *Fibulae loquuntur. Mobilitate și conectivitate în Europa Centrală și de Est la răscruce de milenii. O istorie a circulației agrafelor în spațiul pruto-nistean / Mobilität und Konnektivität in Mittel- und Osteuropa um Christi Geburt. Eine Geschichte der Verteilung der Fibeln im Pruth-Dnjestr-Raum*, *Periegesis Archaeologica* 3, Chișinău, 2025.
- Ivanov 1997 – R. Ivanov, *Das römische Verteidigungssystem an der unteren Donau zwischen Dordicum und Durostorum (Bulgarien) von Augustus bis Maurikios*, *BerRGK* 78, 1997, p. 467–640.
- Jamka 1964 – R. Jamka, *Fibule typu oczkowanego w Europie środkowej ze szczególnym uwzględnieniem ziem polskich*, *Materiały Starożytne* 10, 1964, p. 7–104.
- Kiekebusch 1908 – A. Kiekebusch, *Der Einfluß der römischen Kultur auf die germanische im Spiegel der Hügelgräber des Niederrheins nebst einem Anhang: Die absolute Chronologie der Augenfibel*, Studien und Forschungen zur Menschen- und Völkerkunde 3, Stuttgart, 1908.
- Kotigoroško 1994 – V. Kotigoroško, *Problèmes de la chronologie de la culture dace de la région de la Haute-Tisza*, in: P. Roman, M. Alexianu, *Relations Thraco-Illyro-Hellénistiques, Actes du XIVe Symposium national de Thracologie (À participation internationale)*, Băile Herculane (14–19 septembre 1992), Bucarest, 1994, p. 304–314.
- Kotigoroško 1995 – V. Kotigoroško, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*, *BiblThrac* 11, București, 1995.
- Kropotov 2010 – V. V. Kropotov, *Fibul'i sarmatskoi epohi*, Kiev, 2010.
- Kunow 1998a – J. Kunow, *Die Figur A 44 und ihr Umfeld*, in: J. Kunow (ed.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997, Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wilnsdorf, 1998, p. 87–92.

- Kunow 1998b – J. Kunow, *Die Hauptserie der Augenfibeln: Gruppe III, Fig. 45–54*, în: J. Kunow (ed.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997, Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf, 1998, p. 93–118.
- Maćczyńska 2004 – M. Maćczyńska, *Bemerkungen über einige Typen der Augenfibeln im Barbaricum*, în: H. Friesinger, A. Stuppner (red.), *Zentrum und Peripherie. Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte, Materialien des 13. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum“* Zwettl, 4.–8. Dezember 2000, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 57, Wien, 2004, p. 211–240.
- Matei-Popescu 2013 – F. Matei-Popescu, *The Roman auxiliary units of Moesia*, în: A. Avram, I. Bîrzescu (eds.), *Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne à la mémoire de Petre Alexandrescu*, MarNero 8, 2010–2011 (2013), p. 207–230.
- Matei, Stanciu 2000 – A. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II–IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău, Cluj-Napoca, 2000.
- Munteanu et alii 2024 – O. Munteanu, V. Iarmulski, D. Spănu, *Zarubincy-Type Fibulae. A Return to Regional and Supra-Regional Connections*, Dacia NS 68, 2024, p. 221–253.
- Nowakowski 1996 – W. Nowakowski, *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderband 10, Marburg-Warszawa, 1996.
- Nowakowski 1998 – W. Nowakowski, *Die Fibeln Almgren 55 und 56 aus heutiger Sicht*, în: Jürgen Kunow (ed.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf, 1998, p. 119–124.
- Opreanu, Lăzărescu 2015 – C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu, *A Roman frontier marketplace at Porolissum in the light of numismatic evidence. Contribution to the knowledge of the Roman limes economy*, Porolissum Monographs 1, Cluj-Napoca, Zalău, 2015.
- Peškař 1972 – I. Peškař, *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praha, 1972.
- Petković 2010 – S. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e. / Römische Fibeln in Serbien von 1. bis 5. Jh. nach Chr.*, Arheološki institut, Posebna izdanja, Knjiga 50, Beograd, 2010.
- Petković 2018 – S. Petković, *Fibulae and the Roman Army on the Danube in Moesia superior*, în: M. Korać, S. Golubović, N. Mrđić (eds.), *Vivere Militare Est. From Populus to Emperors – Living on the Frontier. Volume I*, Institute of Archaeology Monographies 68(1), Belgrade, 2018, p. 65–130.
- Pfeiffer-Frobnert 1998 – U. Pfeiffer-Frobnert, *„Mit Augen am Fuss und mit Wulst statt Scheibe“. Verbreitung und Zeitstellung der preussischen Nebenserie A57-61 und ihrer Varianten*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf, 1998.
- Popa 2004 – A. Popa, *Einige Bemerkungen zum frühkaiserzeitlichen Prunkgrab von Kolokolin in der heutigen Ukraine*, Germania 82, 2004, p. 491–508.
- Riha 1979 – E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Forschungen in Augst 3, Augst, 1979.
- Riha 1994 – E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975*, Forschungen in Augst 18, Augst, 1994.
- Rudnicki 2009 – M. Rudnicki, *Besiedlungs- und Kulturveränderungen in Kleinpolen während der späten Latènezeit und zu Beginn der älteren Römischen Kaiserzeit*, în: V. Salač, J. Bemmann (eds.), *Mitteleuropa zur Zeit Marbods. Tagung Roztoky u Křivokláta 4.–8. 12. 2006 anlässlich des 2000jährigen Jubiläums des römischen Feldzuges gegen Marbod*, 19. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Praha-Bonn, 2009, p. 289–330.
- Rudnicki 2012 – M. Rudnicki, *Finds and Context of Șimleul Silvaniei Type Bracelets North of the Carpathians and the Sudety*, în: S. Berecki (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 7–9 October 2011*, Târgu Mureș, 2012, p. 461–492.
- Rustoiu 1995 – A. Rustoiu, *Le premier horizon de fibules romaines en Dacie préromaine*, Th-D 16(1–2), 1995, p. 211–219.
- Rustoiu 1997 – A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, BiblThrac 22, București, 1997.
- Sanie 1981 – S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.)*, Iași, 1981.
- Sarnowski 1990 – T. Sarnowski, *Novae Italicae im 1. Jh. n. Chr.*, ÉtTrav 15, 1990, 348–355.
- Sarnowski et alii 2012 – T. Sarnowski, L. Kovalevskaja, A. Tomas, R. Chowaniec, P. Zakrzewski, *Novae – Castra Legionis, 2010–2012: Preliminary Report on the Excavations of the University of Warsaw Archaeological Expedition*, Archeologia 62–63, 2011–2012, p. 75–90.
- Schuster 2006 – J. Schuster, *Die Buntmetallfunde der Grabung Feddersen Wierde. Chronologie – Chorologie – Technologie*, Oldenburg, 2006.
- Schwantes 1924 – G. Schwantes, *Zur Typologie der Augenfibeln*, PZ 15, 1924, p. 31–39.
- Sîrbu, Măndescu 2022 – V. Sîrbu, D. Măndescu, *„Tezaurul” de fibule descoperit în zona Ocnele Mari / Ocnița, jud. Vâlcea*, Istros 28, 2022, p. 213–255.
- Spănu 2019 – D. Spănu, *Fibulae with Canid Protome (Tierkopffibeln) in Romania*, în: O. Munteanu, V. Iarmulski (ed.), *Interdisciplinary Study of the Pre-Roman and Roman Iron Age in Central and South Eastern European Barbaricum. Dedicated to Professor Michael Meyer*, Plural 7(1), 2019, p. 111–128.
- Spănu 2020 – D. Spănu, *Two Leontomorphic fibulae from Poiana*, în: A. Brezovan (ed.), *Studia Praehistorica et Antiqua. Miscellanea in honorem Silvia Teodor*, Iași, 2020, p. 175–188.
- Spănu 2021 – D. Spănu, *Fibulae clamabunt*, Mousaios 24, 2021, p. 113–128.
- Spănu 2022 – D. Spănu, *Almgren 236 fibulae from Poiana*, în: O. Munteanu, V. Iarmulski (eds.), *Social Structure in Central and Southeastern Europe in the pre-Roman Iron Age (6th – 1st century BC): concepts, methods and research. Dedicated to Professor Mircea Babeș*, Plural 10(1), 2022, p. 161–176.
- Spănu 2025 – D. Spănu, *About the Sinuous Fibulae (geschweifte Fibeln) in Romania*, MCA 21, 2025, p. 123–132.
- Stanciu, Matei 2004 – I. Stanciu, A. Matei, *Sondajul din așezarea de la Bocșa – „La Pietriș” (com. Bocșa, jud. Sălaj). Contribuții la determinarea etapei de început a epocii romane imperiale târzii în nord-vestul României*, în: L. Ruscu, C. Congradi, R. Ardevan, C. Roman, C. Găzdac (eds.), *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, p. 755–778.
- Steidl 2013 – B. Steidl, *Die Augenfibeln Almgren 45–46 in Raetien und den Nordwestprovinzen. Eine Sachform als Spiegel historischer Vorgänge ?*, în: G. Grabherr, B. Kainrath, T. Schierl (eds.), *Verwandte in der Fremde. Fibeln und Bestandteile der Bekleidung als Mittel zur Rekonstruktion von interregionalem Austausch und zur Abgrenzung von Gruppen vom Ausgreifen Roms während des 1. Punischen Krieges bis zum Ende des Weströmischen Reiches. Akten des Internationalen Kolloquiums Innsbruck 27. bis 29. April 2011*, Innsbrucker Klassisch-Archäologische Universitäts-Schriften, Band 8, Innsbruck, 2013, p. 153–176.
- Steinacher 2022 – R. Steinacher, *Germania and the Germani – where are we now?* Germania 100, 2022, p. 291–312.
- Syme 1959 – R. Syme, *The Lower Danube under Trajan*, JRS 49, 1959, p. 26–33.
- Ștefan 2022 – D. Ștefan, *Dava de la Poiana în contextul relațiilor dintre daci și romani la Dunărea de Jos*, în: M.-M. Ștefan, A. Popa, D. Ștefan, *Arheologia trecerii de la epoca târzie a fierului la epoca romană în Dacia. Contacte și conflicte în secolele I–II p. Chr.*, Târgoviște, 2022, p. 281–310.
- Tănase, Mare 2001 – D. Tănase, M. Mare, *Piese de port și de podoabă din secolele III–VII în colecția Pongracz. Catalog*, AnB 9, 2001, p. 181–206.

- Tejral 2009 – J. Tejral, *Das Gebiet nördlich der mittleren Donau zur Zeit Marbods*, în: V. Salač, J. Bemmman (eds.), *Mitteuropa zur Zeit Marbods. Tagung Roztoky u Křivoklátu 4.–8.12.2006*. 19. Internationalen Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Praha-Bonn, 2009, p. 149–202.
- Teodor, Țau 1996 – S. Teodor, S. Țau, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule*, ArhMold 19, 1996, p. 57–105.
- Urban 1989 – R. Urban, *Aufbau und Gedankengang der Germania des Tacitus*, în: H. Jankuhn, D. Timpe (eds.), *Beiträge zum Verstandnis der Germania. Teil 1*, Göttingen, 1989, p. 80–105.
- Ursachi 1987 – V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, Th-D 8, 1987, p. 100–126.
- Ursachi 1995 – V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.
- Völling 2005 – T. Völling, *Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorromischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna*, BARIntSer 1360, Oxford, 2005.
- Vulpe 1950 – R. Vulpe, *Poiana. Campania 1950*, Caietul 2, Jurnal inedit, Arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”.
- Vulpe 1957 – R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse Moldavie*, Dacia 1, 1957, p. 143–164.
- Vulpe 1976 – R. Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976.
- Vulpe et alii 1951 – R. Vulpe, E. Vulpe, A. Nițu, C. Matasă, C. Cihodaru, C. Călinescu, V. Bălan, Ș. Kiss, E. Negruți, R. Petre, Ș. Ștefănescu, *Activitatea șantierului Poiana-Tecuci 1950*, SCIV 2(1), 1951, p. 177–216.
- Vulpe, Teodor 2003 – R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, BiblThrac 39, București, 2003.
- Walther, Schierl 2018 – W. Walther, T. Schierl, *Späteltische ‘Einflüsse’ und das Ende der elbgermanischen Vorherrschaft im westlichen Thüringen dargestellt am Beispiel der frühen Augenfibeln (Almgren III 44 und 45)*, Mühlhäuser Beiträge 41, 2018, p. 91–120.
- Wołagiewicz 1977 – R. Wołagiewicz: *Pole orne ludności kultury wielbarskiej z okresu wczesnorzymskiego w Gronowie na Pomorzu*, Wiadomości Archeologiczne 42, 1977, p. 227–244.
- Wolfram 1979 – H. Wolfram, *Geschichte der Goten. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 1979.
- Zhivkov, Dimitrov 2023 – V. Zhivkov, Z. Dimitrov, *The Getae who were called Moesi. Changing landscape in the LT D2 / Augustan age between the Timok and Ogosta rivers (north-western Bulgaria)*, în: M. Egri, A. Rustoiu (eds.), *The Archaeology of Communities and Landscapes in the Carpathian Basin. Interdisciplinary Perspectives*, Cluj-Napoca, 2023, p. 199–204.

ANEXA 1. FIBULELE CU OCHI CONSERVATE ÎN ROMÂNIA

Brad, comuna Negri, județul Bacău

1. Fibulă Almgren 53 (Fig. 1/1); 5,2 cm lungime, bronz; resort dezvoltat în continuarea arcului; brâu cu poansonări pe mediana arcului. Descoperire realizată în sectorul „Acropolă”, secțiunea IX-A, caroul 5, adâncimea –1,30 m, „ar aparține nivelului IV dacic” (sau groapă?). Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău, inv. 8693. Literatură: Ursachi 1987, p. 119, fig. 12/8 (fotografie neclară); Ursachi 1995, p. 230, f., p. 500, pl. 205/1 (desen explicit), p. 562, pl. 329/9 (fotografie neclară).

Ocița, localitate componentă a orașului Ocnele Mari, județul Vâlcea

2. Fibulă Almgren 52 (Fig. 1/2); 5,8 cm lungime, bronz; resort dezvoltat în continuarea arcului; o pereche de ornamente circulare la baza arcului. Descoperire realizată în anul 1978, în șanțul XXXVIII/78, „în orizontul mijlociu al nivelului III” din „așezarea civilă” (nu se indică adâncimea, caroul ș.a.). Literatură: Berciu 1981, p. 53, pl. 36/2, pl. 38/11.
3. Fibulă Almgren 53 (Fig. 1/3); dimensiunile nu sunt indicate (4,8 cm lungime?); bronz; resort dezvoltat probabil în continuarea arcului; brâu cu poansonări pe mediana arcului. Descoperire realizată în nivelul III din „așezarea civilă” (date suplimentare despre descoperire nu au fost indicate). Literatură: Berciu 1981, p. 53, pl. 36/11, pl. 38/10 (ilustrație fără scară).
4. Fibulă Almgren 53 (Fig. 1/4); 5,2 cm (Cociș et alii 2022, p. 358) sau 5,3 cm (Sîrbu, Măndescu 2022, p. 220), bronz; resort dezvoltat în continuarea arcului; brâu cu poansonări pe mediana arcului. Descoperire realizată de căutătorii de comori în perioada 2013–2015 pe situl „Dealul Cosotei” sau în zonele învecinate („Valea Bradului” ș.a.). Muzeul Județean „Aurel Sacerdoțeanu”, Râmnicu Vâlcea. Literatură: Sîrbu, Măndescu 2022, p. 220, nr. 9, p. 253, fig. 2/5; Cociș

et alii 2022, p. 336–337, tipul VII, p. 358, cat. nr. 11, p. 335, pl. II/11ab.

Poiana, județul Galați

5. Fibulă Almgren 53 (Fig. 1/5); 5,4 cm lungime, bronz; ac rupt și pierdut; resort în continuarea arcului înfășurat pe un ax din fier; ornament șnurat pseudofiligranat pe mediana arcului; triunghi gravat pe placa piciorului. Descoperire realizată pe situl „Cetățuia”, suprafața P¹L1, campania 1990, context neprecizat; Muzeul de Istorie „Teodor Cincu” din Tecuci, inv. 15674 (fost 2446). Literatură: Teodor, Țau 1996, p. 99, nr. 158, fig. 14/5; Vulpe, Teodor 2003, p. 217, nr. 158, fig. 104/5.
6. Fibulă Almgren 53 (Fig. 1/6); 5,3 cm lungime, bronz; arc distorsionat; jumătate din resort împreună cu acul rupt și pierdut; resort dezvoltat în continuarea arcului. Descoperire realizată pe situl „Cetățuia”; datele descoperirii sunt incerte (probabil din săpăturile lui Radu Vulpe din 1950); potrivit însemnării de pe eticheta însoțitoare, fibula a fost descoperită la –2,40 m adâncime (probabil în umplutura unei gropi); Muzeul de Istorie „Teodor Cincu” din Tecuci, inv. (vechi) nr. 573; anterior anului 1971, fibula s-a aflat la Muzeul Național de Antichități din București (inv. II.6119). Literatură: Bobi et alii 1992, 31, nr. 252, p. 50, pl. IV/252.
7. Fibulă Almgren 57–59 (Fig. 1/7); 7,8 cm lungime, bronz verde; exemplar păstrat integral; resort în continuarea arcului înfășurat pe un ax din fier; brâu cu poansonări pe mediana arcului; două perechi de ornamente circulare pe placa piciorului. Poiana, situl „Cetățuia”, campania 1950, suprafața KF, adâncimea –0,50 m; Muzeul Național de Istorie a României din București, inv. 16397 (anterior la Muzeul Național de Antichități din București, inv. II.6118). Literatură: Vulpe et alii 1951, p. 206, fig. 24/9; Vulpe 1957, p. 150,

fig. 5/4; Vulpe 1976, p. 110, fig. 5/5; Teodor, Țau 1996, p. 64 (mențiune); Vulpe, Teodor 2003, p. 59 (mențiune).

Răcătau de Jos, comuna Horgești, județul Bacău

8. Fibulă Almgren 53 (Fig. 1/8); 6 cm lungime, bronz și axul resortului din fier puternic corodat; resort dezvoltat probabil în continuarea arcului; brâu cu poansonări pe mediana arcului. Descoperire realizată în stratul de cultură al sitului „Cetățuia”, la -0,70 m adâncime (nu sunt publicate alte date contextuale). Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău, inv. 7823. Literatură: Sanie 1981, p. 63, pl. 11/5; Căpitanu 1984, p. 71, fig. 9/7.

Zalău, județul Sălaj

9. Fibulă Almgren 45 (Fig. 1/9); 7,8 cm lungime, bronz; acul lipsă; potrivit afirmațiilor din literatură, resortul este realizat separat de arc (Matei, Stanciu 2000, p. 90); două perforări cu deschideri laterale la baza arcului. Descoperire realizată cu prilejul unor săpături de salvare la Zalău, Bulevardul Mihai Viteazu, nr. 104–105, într-o așezare cu materiale ale culturii Przeworsk. Fibula ar

proveni din aria locuinței 4a (secțiunea III/1996, carourile 10–18, caseta 5/S.III-1996; secțiunea II/1997, carourile 9–15, caseta A/S. II-1997, caseta B/S. II-1997). Nu se precizează poziția stratigrafică a fibulei în raport cu podeaua locuinței. Literatură: Matei, Stanciu 2000, p. 90, p. 518, pl. 337/1; Stanciu, Matei 2004, p. 763, pl. IX/1.

Localitate necunoscută din Serbia

10. Fibulă Almgren 53 (Fig. 1/10); 6 cm lungime; bronz; ac rupt și portagrafa deteriorată; resort dezvoltat în continuarea arcului; brâu cu poansonări pe mediana arcului. Descoperire realizată în estul Serbiei. Fibula a fost achiziționată în jurul anului 1900 și a fost desenată de către Imre Pongrácz pe o planșă cu imagini ale unor piese descoperite în împrejurimile localităților Prahovo și Radujevac (Negotin, districtul Bor), Kostol (Kladovo, districtul Bor) și Kuvingrad (Doljevac, districtul Nišava); mențiune manuscrisă Imre Pongrácz. Muzeul Național al Banatului, Timișoara, inv. 1861 (Colecția Imre Pongrácz, pl. I–f, nr. 180); inedit; piesă documentată prin amabilitatea doamnei Dr. Daniela Tănase, noiembrie 2025.

ANEXA 2. LOCALITĂȚI CU DESCOPERIRI DE FIBULE CU OCHI CARTATE ÎN FIG. 3.

Bulgaria

1. Archar (*Ratiaria*), Vidin – două fibule Almgren 53 (Haralambieva 2014, p. 200–201, nr. 25–26, p. 221, pl. V/25–26).
2. Belene, Veliko Tarnovo – două fibule Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 37–38, nr. 8–9, pl. 1/8–9).
3. Bozveliysko, Varna – fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 38, nr. 10, pl. 1/10).
4. Nevsha, Varna – fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 38, nr. 13, pl. 1/13).
5. Petrov Dol, Varna – fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 37, nr. 5, pl. 1/5).
6. Rassovo, Montana – fibulă Almgren 53 (Zhivkov, Dimitrov 2023, p. 202, fig. 3/5b).
7. Ryahovo (*Appiaria*), Ruse – două fibule Almgren 57–61 (Haralambieva 2002a, p. 37, nr. 3–4, pl. 1/3–4); fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 38–39, nr. 14–15, pl. 1/14–15).
8. Svishtov (*Novae*), Veliko Tarnovo – fibulă Almgren 45 (Haralambieva 2002a, p. 36, nr. 1, pl. 1/1); fibulă Almgren 47 (Haralambieva 2002a, p. 36–37, nr. 2, pl. 1/2); fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 39, nr. 16, pl. 1/16).
9. Sinagovtsi, Vidin – fibulă Almgren 53 (Zhivkov, Dimitrov 2023, p. 203, fig. 4/11).
10. Tutrakantsi, Varna – fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 37, nr. 7, pl. 1/7).
11. Vardim, Veliko Tarnovo – fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 38, nr. 11, pl. 1/11).

12. Voinikovo, Dobric – fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 38, nr. 12, pl. 1/12).
13. Localitate necunoscută din nord-estul Bulgariei – fibulă Almgren 53 (Haralambieva 2002a, p. 37, nr. 6, pl. 1/6).

România

14. Brad, Bacău – fibulă Almgren 53 (cf. Anexa 1, nr. 1).
15. Ocnița, Vâlcea – fibulă Almgren 52 și două fibule Almgren 53 (cf. Anexa 1, nr. 2–4).
16. Poiana, Galați – două fibule Almgren 53 și o fibulă Almgren 57–59 (cf. Anexa 1, nr. 5–7).
17. Răcătau de Jos, Bacău – fibulă Almgren 53 (cf. Anexa 1, nr. 8).
18. Zalău, Sălaj – fibulă Almgren 45 (cf. Anexa 1, nr. 9).

Serbia

19. Ćuprija (*Horreum Margi*), Pomoravlje – fibulă Almgren 45 (Petković 2010, p. 48–49, nr. 73, fig. 9, pl. IV/4).
20. Kladovo (situl Haidučka Vodenica) – fibulă Almgren 53 (Petković 2010, p. 49, nr. 74, pl. IV/5).
21. Localitate necunoscută – fibulă Almgren 53 păstrată la Muzeul din Jagodina (Petković 2010, p. 49, nr. 75, pl. IV/6).
22. Localitate necunoscută din estul Serbiei (malul Dunării?) – fibulă Almgren 53 (cf. Anexa 1, nr. 10).

Ucraina

23. Mala Kopanea (Malaja Kopanja), Vinohradiv, Transcarpatia – fibulă Almgren 47–48 (Kotigoroško 1994, p. 309, p. 314, fig. I/14; Kotigoroško 1995, p. 96, p. 208, fig. 52/14).

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

- AAC – Acta Archaeologica Carpatica, Kraków
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Acta Classica Univ. Scient. Debrecen – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Debrecen, Ungaria
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaPraehistA – Acta praehistorica et archaeologica
AIGR – Anuarul Institutului Geologic al României, București
AIIAC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
Alba Regia – Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár
Anatolia Antiqua – Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne. Institut Français d'Etudes anatoliennes d'Istanbul
Anatolica – Anatolica. The Netherlands Institute for the Near East in Leiden
AnB – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
AncNearEastSt – Ancient Near Eastern Studies, Leuven, Belgia
Angustia – Angustia. Arheologie, Etnografie, Sfântu Gheorghe
Anmed – Anmed. Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, Antalya, Turcia
AnSt – Anatolian Studies. British Institute of Ankara
AnUCraiova – Analele Universității din Craiova, Craiova (seria Istorie)
AnUVT – Annales d'Université “Valahia” Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
Apulum – Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
ArchHung – Archaeologia Hungarica, Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, Budapest
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArchMűh – Archeometriai Műhely
ArchRozhledy – Archeologické Rozhledy, Praha
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
Arheologia Medievală. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskikh Istočnikov, Moscova
Arheološki vestnik – The Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AS – Archeologica Slovaca, Bratislava
AST – Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Istanbul / General Directorate of Ancient Monuments and Museums
AȘUI – Analele științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași
BA – Biblioteca de Arheologie, București
BaBesch – Bulletin antieke beschaving. Annual Papers on Classical Archaeology
BAI – Bibliotheca Archaeologica lassiensis, Iași
Baltic-Pontic Studies – Adam Mickiewicz University, Poznań, Institute of Archaeology, Institute of Eastern Studies, Poland
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BarBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
Be-Ja – Bulgarian e-Journal of Archaeology
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BIAA Monograph – British Institute of Archaeology at Ankara
BiblEphemNap – Bibliotheca Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
BiblMemAnt – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, București

- BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly)
- BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
- BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
- BMTAG – Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”, Giurgiu
- BSA – British School at Athens, Athens
- BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
- BSPF – Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
- BSSC – Buletinul Societății de Științe din Cluj
- București-MIM – București. Materiale de Istorie și Muzeografie. Muzeul Municipiului București
- BYZAS – German Archaeological Institute of Istanbul
- CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
- CAB – Cercetări arheologice în București. Muzeul Municipiului București
- Caiete ARA – Caietele ARA, Revistă de Arhitectură. Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
- Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, Bacău
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
- Cerclst – Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași
- CN – Cercetări numismatice, București
- CollAn – Colloquium Anatolicum. Anadolu Sohbetleri, Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis, Istanbul
- Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
- Cuadernos del Museo Geominero – Museo Geominero, Instituto Geológico y Minero de España, Madrid
- Current Anthropology – Current Anthropology. University of California, Merced
- Dacia – Dacia (Nouvelle Série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius, Revista Muzeului de Istorie Galați
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- DolgCluj – Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről, Kolozsvár
- DTKFD – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
- EJA – European Journal of Archaeology
- ERAUL – Études et Recherches archéologiques de l'Université de Liège
- ÉtAlex – Études Alexandrines, Centre d'Études Alexandrines
- ÉtTrav – Etudes et travaux. Studia i prace. Travaux du Centre d'archéologie méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences
- EurAnt – Eurasia Antiqua. Deutsche Archäologisches Institut, Berlin
- FrC – Fragmenta Comica
- FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
- FSI – Forensic Science International
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
- Geoarchaeology – Geoarchaeology. An International Journal
- Hesperia – Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Cambridge
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Human Evolution – Human Evolution, International Institute for Humankind Studies and University of Florence
- Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
- IJO – International Journal of Osteoarchaeology
- Iran – Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies
- IstMitt – Istanbul Mitteilungen, Istanbul
- Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
- IzvestijaVarna – Izvestija na Archeologiceskii Institut, Sofia
- JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAnat – Journal of Anatomy
- JAS – Journal of Archaeological Science
- JAS: Reports - Journal of Archaeological Sciences: Reports
- JDAI.AA – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Archäologischer Anzeiger, Berlin
- JFS – Journal of Forensic Sciences

- JHE – Journal of Human Evolution
 JRA – Journal of Roman Archaeology
 JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
 JRS – The Journal of Roman Studies
 KST – T. C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara / Republic of Turkey, General Directorate of Ancient Monuments and Museums, Ankara, Turkey
 LIMC – Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Zürich, München, Düsseldorf
 Litua – Litua, Studii și cercetări, Târgu-Jiu
 LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324-346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346-498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
 Macedoniae Acta Archaeologica – Macedonian Archaeological Society, Skopje, Republic of Macedonia
 MAMA – Monumenta Asiae Minoris antiqua. Publications of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor
 Marisia – Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu Mureș
 Marmatia – Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
 MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia
 MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
 MDOG – Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft
 MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
 MFMÉ – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
 Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
 MuzNaț – Muzeul Național, București
 NAC – Numismatica e Antichità Classiche, Lugano-Pregassona
 OIP – Oriental Institute Publications, University of Chicago
 OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford
 Olba – Mersin University Publications of the Research Center of Cilician Archaeology, Mersin, Turkey
 PALMA – Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, Leiden, Olanda
 PAS – Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, München-Berlin
 PBF – Prähistorische Bronzefunde, Münster
 Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
 Phoenix – Phoenix. The Journal of the Classical Association of Canada
 Plural – Journal of the History and Geography Department „Ion Creangă” Pedagogical State University, History, Culture. Society. Seria Archaeologica II, Chișinău
 PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București
 Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
 Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
 Quaternary Science Reviews – Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal
 RA – Revue Archéologique, Paris
 RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
 Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
 RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, Muzeul Municipiului București
 RevBistr – Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
 RevMuz – Revista Muzeelor, București
 RGZM – Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz, Mainz
 RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I², *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E. A. Sydenham); II.1, *From AD 69-96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117-138. Hadrian*, 2019 (R. A. Abdy, P. F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E. A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Papien*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranian Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313-337*, 1966 (P. M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337-364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395-491*, 1994 (J. P. C. Kent)
 SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
 Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis. Buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva

SAV – Študijné zvesti Archeologicky ústav SAV, Nitra
Sci Rep – Scientific Reports
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
Seleucia – Seleucia. Olban Excavations Series
SP – Studii de Preistorie, București
SprawArch – Sprawozdania Archeologiczne, Warsaw
SRMKA – Seramik Araştırmaları Dergisi, The Journal of Ceramic Research
StArchBrno – Studia Archaeologica Brunensia, Masaryk University, Brno
Starinar – Starinar. Arheološki institut Beograd
StComPitești – Studii și Comunicări, Seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești
StudCom Satu Mare – Studii și comunicări Satu Mare
Studia Praehistorica – National Archaeological Institute with Museum of the Bulgarian Academy of Sciences
Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Anuarul Muzeului Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
Th-D – Thraco-Dacica, București
Thracia – Thracia, Sofia
TIB – *Tabula Imperii Byzantini*, Wien
Transylvanian Review – Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
TÜBA-AR – TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi arkeoloji dergisi (TÜBA-AR Turkish Academy of Sciences Journal of Archeology)
UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
VAH – *Varia Archaeologica Hungarica* V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Varia Anatolica – *Varia Anatolica*. L’Institut Français d’Études Anatoliennes, Istanbul
Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad